

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

Посібник зі статті 7
Європейської конвенції
з прав людини

Ніякого покарання без закону:
принцип встановлення законом
кримінальних правопорушень і
покарань

Оновлено 31 серпня 2024 року

Підготовлено Секретаріатом Суду. Не покладає зобов'язань на Суд.

Видавців або організації, які бажають перекласти та/або відтворити цей Посібник повністю або частково у формі друкованої чи електронної публікації, просимо заповнити форму зворотного зв'язку: [запит на відтворення або повторну публікацію перекладу](#) для отримання інформації щодо процедури авторизації.

Якщо ви бажаєте дізнатися, які Посібники із судової практики знаходяться наразі на етапі перекладу, див. перелік [очікуваних перекладів](#).

Цей Посібник спочатку було укладено французькою мовою. Він регулярно оновлюється, дата останнього оновлення: 31 серпня 2024 року. До нього можуть бути внесені редакційні виправлення.

Посібники з судової практики можна завантажити за посиланням: <https://ks.echr.coe.int>. Оновлення публікації відстежуйте на сторінці Суду у Твіттері за посиланням: https://twitter.com/ECHR_CEDH.

Цей переклад опубліковано за домовленістю з Радою Європи та Європейським судом з прав людини і виконано Верховним Судом (Україна).

© Рада Європи/Європейський суд з прав людини, 2025 рік

Зміст

Передмова	4
I. Вступ.....	5
II. Сфера застосування	5
A. Поняття «визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення»	5
B. Поняття «кримінальне правопорушення»	6
C. Поняття «право»	7
D. Поняття «покарання»	8
1. Загальні зауваження	8
2. Розмежування між матеріальним і процесуальним кримінальним правом.....	11
3. «Покарання» потрібно відрізнити від його виконання.....	12
4. Зв'язок з іншими положеннями Конвенції і Протоколів до неї	13
III. Принцип встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань.....	13
A. Доступність	14
B. Передбачуваність	15
1. Загальні зауваження	15
2. Судове тлумачення: роз'яснення правових норм	17
3. Особливі випадки правонаступництва Держав.....	20
4. Особливий випадок універсальної юрисдикції Держави і відповідне національне законодавство	21
IV. Принцип незворотної дії в часі кримінального закону	22
A. Загальні зауваження	22
B. Тривалі правопорушення	24
C. Рецидив.....	24
V. Принцип ретроспективного застосування більш сприятливого кримінального закону	24
VI. Пункт 2 статті 7: загальні принципи права, визнані цивілізованими націями.....	26
VII. Заходи, рекомендовані Судом у випадках порушення статті 7 Конвенції	27
Перелік цитованих справ	28

Передмова

Цей Посібник входить до низки Посібників із судової практики, опублікованих Європейським судом з прав людини (надалі — «Суд», «Європейський суд» або «Страсбурзький суд»), для інформування практикуючих юристів про основоположні рішення та ухвали, постановлені Страсбурзьким судом. У цьому конкретному Посібнику аналізується та узагальнюється судова практика щодо статті 7 Європейської конвенції з прав людини (надалі — «Конвенція» або «Європейська конвенція»). Читачі зможуть ознайомитися з основними принципами у цій сфері та відповідною судовою практикою.

Цитована судова практика була відібрана серед провідних, найбільш важливих і/або недавніх рішень та ухвал.*

Рішення та ухвали Суду слугують не лише для того, щоб вирішувати справи, передані на розгляд Суду, але й загалом для роз'яснення, захисту та розвитку норм, встановлених Конвенцією, сприяючи тим самим дотриманню Державами зобов'язань, взятих ними як Договірними Сторонами (*«Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom)*, 18 січня 1978 року, § 154, серія А № 25, і нещодавно — *«Єронович проти Латвії» (Jeronovičs v. Latvia)* [ВП], № 44898/10, § 109, ЄСПЛ 2016).

Відповідно, місія створеної Конвенцією системи полягає в тому, щоб визначити, в інтересах суспільства, питання державної політики, тим самим підвищуючи стандарти захисту прав людини та поширюючи судову практику у сфері прав людини серед усього співтовариства Держав-учасниць Конвенції (*«Константін Маркін проти Росії» (Konstantin Markin v. Russia)* [ВП], § 89, № 30078/06, ЄСПЛ 2012). Дійсно, Суд підкреслив роль Конвенції як «конституційного інструмента європейського громадського порядку» у сфері прав людини (*«Босфорус Гава Йолларі Туризм і Тіджарет Анонім Шіркети проти Ірландії» (Bosphorus Hava Yolları Turizm ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland)* [ВП], № 45036/98, § 156, ЄСПЛ 2005-VI, а нещодавно — у справі *«Н.Д. і Н.Т. проти Іспанії» (N.D. and N.T. v. Spain)* [ВП], №№ 8675/15 та 8697/15, § 110, 13 лютого 2020 року).

Протокол № 15 до Конвенції нещодавно включив принцип субсидіарності до Преамбули Конвенції. Цей принцип «покладає спільну відповідальність на Держави-учасниці та Суд» щодо захисту прав людини, а національні органи влади та суди повинні тлумачити й застосовувати внутрішнє законодавство так, щоб забезпечити повну реалізацію прав та свобод, визначених у Конвенції та Протоколах до неї (*«Гженда проти Польщі» (Grzęda v. Poland)* [ВП], § 324).

У цьому Посібнику містяться посилання на ключові слова для кожної цитованої статті Конвенції та Додаткових Протоколів до неї. Юридичні питання, що розглядаються в кожній справі, підсумовано в *Переліку ключових слів*, вибраних із тезауруса термінів, взятих (у більшості випадків) безпосередньо з тексту Конвенції та Протоколів до неї.

База даних HUDOC практики Суду дає змогу здійснювати пошук за ключовим словом. Пошук за ключовими словами дає можливість знайти документи з подібним правовим змістом (обґрунтування та висновки Суду в кожній справі підсумовуються за допомогою ключових слів). Ключові слова для окремих справ можна знайти, натиснувши на Case Details (Детальна інформація про справу) в HUDOC. Для отримання додаткової інформації про базу даних HUDOC та ключові слова див. *Посібник користувача HUDOC*.

* Цитована судова практика може бути викладена однією або обома офіційними мовами (англійською та французькою) Суду та Європейської комісії з прав людини. Якщо не вказано інше, всі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлено Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а абревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою. Рішення палати, які не були остаточними на момент публікації цього оновлення, позначено зірочкою (*).

I. Вступ

Стаття 7 Конвенції – Ніякого покарання без закону

«1. Нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення.

2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.»

Ключові слова HUDOC

Nullum crimen sine lege (7-1) – *Nulla poena sine lege* (7-1) – Визнання винним (7-1) – Суворіше покарання (7-1) – Кримінальне правопорушення (7-1) – Час вчинення дії або бездіяльності (7-1) – Зворотна дія (7-1) – Кримінальне правопорушення (7-2) – Загальні принципи права, визнані цивілізованими націями (7-2)

1. Гарантія, що закріплюється у статті 7, є основним елементом принципу верховенства права й займає важливе місце у встановленій Конвенцією системі захисту, що підтверджується статтею 15, відповідно до якої забороняється відступати від зобов'язань, передбачених статтею 7, навіть під час війни або іншої суспільної небезпеки. Тому, як впливає з предмету і мети цієї статті, її потрібно тлумачити і застосовувати в такий спосіб, щоб забезпечити надійний захист від протиправних переслідувань, засуджень і покарань («*C.B. проти Сполученого Королівства*» (*S.W. v. the United Kingdom*), 1995, § 34; «*C.P. проти Сполученого Королівства*» (*C.R. v. the United Kingdom*), 1995, § 32; «*Дель Ріо Прада проти Іспанії*» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], 2013, § 77; «*Васіляускас проти Литви*» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], 2015, § 153).

2. Стаття 7 не обмежується заборонаю ретроактивного застосування кримінального права на шкоду обвинуваченому: загалом, вона стосується також і принципу встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), а також принципу, який зобов'язує не застосовувати розширене тлумачення кримінального закону, зокрема за аналогією права, на шкоду обвинуваченому (*там само*, § 154; «*Коккінакіс проти Греції*» (*Kokkinakis v. Greece*), 1993, § 52).

II. Сфера застосування

A. Поняття «визнано винним» у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення

3. Стаття 7 застосовується лише тоді, коли особу «визнано винною» у вчиненні кримінального правопорушення. Вона не стосується, наприклад, звичайних кримінальних переслідувань, що тривають («*Луканов проти Болгарії*» (*Lukanov v. Bulgaria*), рішення Комісії від 1995 року), або рішення погодитись на екстрадицію особи («*X проти Нідерландів*» (*X v. the Netherlands*), рішення Комісії від 1976 року). З точки зору Конвенції, особу не може бути «визнано винною» без встановлення у законному порядку правопорушення («*Варвара проти Італії*» (*Varvara v. Italy*), 2013, § 69).

4. Логічний висновок з поняття «покарання», а також поняття «винної особи» й відповідного йому поняття «*personne coupable*» (у французькому тексті) підтримують тлумачення статті 7, як такої, що вимагає для застосування покарання встановлення національними судами відповідальності, що дозволяє визнати особу винною у правопорушенні й призначити їй покарання («*Варвара проти Італії*» (*Varvara v. Italy*), 2013, § 71; див. також щодо вимоги *mens rea* в особі, яка фактично скоїла правопорушення, «*Суд Фонді srl та інші проти Італії*» (*Sud Fondi srl and Others v. Italy*), 2009, § 116, та «*Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії*» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], 2018, §§ 241-242 і 246).

5. У рішенні у справі «*Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії*» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], 2018, § 251, зазначено, що стаття 7 не допускає призначення кримінального покарання особі без попереднього встановлення й оголошення її особистої кримінальної відповідальності. Однак не обов'язково, щоб повідомлення про притягнення до кримінальної відповідальності було частиною судового рішення, яким обвинуваченого офіційно визнають винним у скоєнні правопорушення (*там само*, § 252). У такому значенні застосування цього положення не призводить до «криміналізації» Державами процедур, які, шляхом реалізації Державами своїх дискреційних повноважень, не відносять до діянь, охоплених сферою застосування норм кримінального права (*там само*, § 253). Після виключення необхідності проведення кримінального провадження *stricto sensu* у справі «*Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії*» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], 2018, Суд розглянув питання про те, чи особу було принаймні повідомлено про притягнення до кримінальної відповідальності перед призначенням їй кримінального покарання. Один із заявників був притягнутий до кримінальної відповідальності за незаконну забудову земельної ділянки, але не був засуджений, оскільки строк давності притягнення до відповідальності за вчинення даного злочину минув. Незважаючи на це, незаконно забудовану земельну ділянку було конфісковано в повному обсязі. Оскільки національні суди зазначили, що всі елементи правопорушення, пов'язаного з незаконною забудовою земельної ділянки, було встановлено, при цьому закривши провадження лише на підставі закінчення строку давності, Суд встановив, що мало місце «визнання винним» заявника для цілей статті 7, а отже, у цій справі не було порушення згаданого положення (*там само*, §§ 258-261). Стосовно компаній-заявників (юридичних осіб, правосуб'єктність яких відрізняється від правосуб'єктності їхніх директорів або акціонерів), то оскільки вони не притягувалися до кримінальної відповідальності й не були сторонами в кримінальному провадженні, вони не могли бути об'єктом повідомлення про настання кримінальної відповідальності, а отже, конфіскація їхнього майна є несумісною зі статтею 7 (*там само*, §§ 257 і 265-274).

В. Поняття «кримінальне правопорушення»

6. Поняття «кримінальне правопорушення» («*infraction*» у французькому тексті) має автономне значення, так само, як і «кримінальне обвинувачення» у статті 6 Конвенції¹. Тому потрібний критерій, встановлений в рішенні у справі «*Енгель та інші проти Нідерландів*» (*Engel and Others v. the Netherlands*), 1976, § 82 (пізніше підтверджений в рішенні у справі «*Юссіла проти Фінляндії*» (*Jussila v. Finland*) [ВП], 2006, § 30) для визначення обвинувачення як «кримінального» у розумінні статті 6, має застосовуватись також і щодо статті 7 («*Браун проти Сполученого Королівства*» (*Brown v. the United Kingdom*) (ухв.), 1998; «*Сосієте Оксиджен Плюс проти Франції*» (*Société Oxygène Plus v. France*) (ухв.), 2016, § 43; «*Жажа проти Хорватії*» (*Žaja v. Croatia*), 2016, § 86):

- внутрішньо-правова кваліфікація;

1. Щодо сфери дії статті 6 (кримінальний аспект) і поняття «кримінальне обвинувачення», див. *Посібник зі статті 6 (кримінальний аспект)*, розміщеного на Інтернет-сторінці Суду (www.echr.coe.int – Case-law).

- характер правопорушення (найважливіший критерій, див. *«Юссіла проти Фінляндії» (Jussila v. Finland)* [ВП], § 38);
- суворість покарання, яке може бути застосоване до даної особи.

7. Застосовуючи ці критерії, Суд постановив, що порушення військової дисципліни не відноситься до «кримінальної» галузі ні в розумінні статті 6, ні статті 7 (*«Челікатеш та інші проти Туреччини» (Çelikateş and Others v. Turkey)* (ухв.), 2000). Те ж саме стосується звільнення і обмеження можливостей працевлаштування колишніх агентів КДБ (*«Сідабрас і Дзяутас проти Литви» (Sidabras i Džiautas v. Lithuania)* (ухв.), 2003), дисциплінарного проступку, вчиненого студентом на території університету (*«Монако проти Італії» (Monaco v. Italy)* (ухв.), 2015, §§ 40 і 68-69) або ж процедури імпічменту Президента Республіки за грубі порушення Конституції (*«Паксас проти Литви» (Paksas проти Литви)* [ВП], 2011, [ВП], §§ 64-69). За відсутності «кримінального правопорушення» Суд робить висновок про несумісність скарги *ratione materiae* з наведеними положеннями Конвенції.

С. Поняття «право»

8. Поняття «право» (*«droit»* у французькому тексті), яке використовується у статті 7, відповідає поняттю «закон», закріпленому в інших статтях Конвенції, охоплюючи як національне законодавство, так і судову практику, та передбачає наявність якісних вимог, зокрема вимог щодо доступності й передбачуваності (*«Дель Ріо Прада проти Іспанії» (Del Río Prada v. Spain)* [ВП], 2013, § 91; *«С.В. проти Сполученого Королівства» (S.W. v. the United Kingdom)*, 1995, § 35). Сюди слід зарахувати, звичайно ж, як судові прецеденти (*там само*, §§ 36 і 41-43; *«Норман проти Сполученого Королівства» (Norman v. the United Kingdom)*, 2021, § 62-66, щодо правопорушень за загальним правом), так і підзаконні й нормативно-правові акти (пенітенціарні правила у справі *«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], 2008, §§ 145-146), а також некодифіковані конституційні звичаї (*Консультативний висновок щодо використання методики «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом* [ВП], 2020, § 69). Стаття 7 не вимагає, щоб кримінальне правопорушення було закріплено в законі (*«Норман проти Сполученого Королівства» (Norman v. the United Kingdom)*, 2021, § 62). Суд повинен враховувати внутрішнє право «в цілому», а також спосіб, у який воно застосовувалось на той час (*«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], § 145; *«Дель Ріо Прада проти Іспанії» (Del Río Prada v. Spain)* [ВП], 2013, § 90).

9. Натомість практику органів державної влади, що суперечить чинним писаним правовим нормам і позбавляє суті законодавство, на яке вона мала б спиратись, не можна вважати «правом» у розумінні статті 7 (див., наприклад, практику Німецької Демократичної Республіки (НДР) стосовно нагляду за державним кордоном, що грубо порушувала її правопорядок й основоположні права, у справі *«Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини» (Streletz, Kessler and Krenz v. Germany)* [ВП], 2001, §§ 67-87; див. також практику ліквідації опонентів комуністичного режиму шляхом застосування смертної кари, призначеної в результаті судового розгляду, проведеного з грубим порушенням законодавства й Конституції колишньої Чехословаччини у справі *«Поледнова проти Чеської Республіки» (Polednová v. the Czech Republic)* (ухв.), 2011).

10. Поняття «міжнародного права», викладене в пункті 1 статті 7, відсилає до міжнародних договорів, ратифікованих відповідною Державою (*«Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини» (Streletz, Kessler and Krenz v. Germany)* [ВП], 2001, §§ 90-106), а також до міжнародного звичаєвого права (щодо міжнародних законів і звичаїв ведення війни див. *«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, §§ 186, 213, 227, 237 і 244; щодо поняття «злочин проти людства», див. *«Корбелі проти Угорщини» (Korbely v. Hungary)* [ВП],

2008, §§ 78-85; щодо поняття «геноцид», див. *«Васіляускас проти Литви» (Vasiliauskas v. Lithuania)* [ВП], 2015, §§ 171-175, і 178), навіть якщо відповідний закон не було офіційно опубліковано (*«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, § 237).

D. Поняття «покарання»

1. Загальні зауваження

11. Поняття «покарання», викладене в пункті 1 статті 7 Конвенції, також має автономне значення (*«Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy)* (по суті) [ВП], 2018, § 210). Для того, аби забезпечити ефективність захисту, гарантованого цією статтею, Суд повинен без вагань виходити за рамки очевидних уявлень і самостійно вирішувати, чи є конкретний захід за своєю суттю «покаранням» у значенні пункту 1 статті 7. Точкою відліку для будь-якої оцінки щодо існування «покарання» є визначення того, чи відповідний захід було призначено після визнання особи винною у вчиненні «кримінального правопорушення». Однак цей критерій є лише одним з ряду відповідних критеріїв; відсутності обвинувального вироку суду, що розглядає кримінальні справи, недостатньо для того, щоб виключити наявність «покарання» у значенні статті 7 (*«Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy)* (по суті) [ВП], 2018, §§ 215-219).

12. У зв'язку з цим важливими можуть виявитись й інші складові: характер і мета відповідного заходу (зокрема, каральна мета), його внутрішньо-правова кваліфікація, провадження, пов'язане з його постановленням і виконанням, а також його суворість (*«Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy)* (по суті) [ВП], 2018, § 211; *«Велч проти Сполученого Королівства» (Welch v. the United Kingdom)*, 1995, § 28; *«Дель Ріо Прада проти Іспанії» (Del Río Prada v. Spain)* [ВП], 2013, § 82; *«Галан проти Італії» (Galan v. Italy)* (ухв.), 2021, §§ 70 і 85-96). Проте суворість заходу сама по собі не є вирішальною, оскільки численні некримінальні заходи превентивного характеру можуть мати вагомні наслідки для відповідної особи (*«Дель Ріо Прада проти Іспанії» (Del Río Prada v. Spain)* [ВП], 2013, § 82; *«Ван дер Велден проти Нідерландів» (Van der Velden v. the Netherlands)* (ухв.), 2006).

13. Конкретні умови виконання відповідного заходу можуть виявитись важливими, зокрема, для встановлення характеру й мети, а також суворості вжитого заходу, а отже, для того, щоб оцінити, чи варто класифікувати відповідний захід як покарання для цілей пункту 1 статті 7 (*«Ілнсехер проти Німеччини» (Ilmseher v. Germany)* [ВП], 2018, § 204). У деяких випадках, особливо, якщо національне законодавство не кваліфікує захід як покарання, і якщо його мета є терапевтичною, суттєві зміни, зокрема, в умовах виконання заходу, можуть скасувати початкову кваліфікацію заходу як покарання в значенні статті 7 Конвенції, навіть якщо цей захід застосовується на підставі того ж самого наказу про тримання під вартою (*там само*, § 206). Суд зазначив, що певні критерії, які використовуються для визначення того, чи є захід за своєю суттю покаранням, є «статичними» (наприклад, критерій оцінки того, чи було цей захід застосовано після засудження за вчинення кримінального правопорушення), а інші – «динамічними» (і тому можуть змінюватися з часом, наприклад, характер і мета заходу та його суворість) (*там само*, § 208).

14. Застосовуючи ці критерії, Суд, зокрема, вирішив, що відповідні заходи є «покаранням»:

- судовий наказ про конфіскацію злочинного доходу внаслідок обвинувального вироку, з огляду на його каральну мету, а також превентивний і відшкодувальний характер (*«Велч проти Сполученого Королівства» (Welch v. the United Kingdom)*, 1995, §§ 29-35, щодо конфіскації доходу, отриманого від торгівлі наркотиками, коли суддя міг взяти до уваги ступінь вини обвинуваченого при визначенні розміру суми, що підлягала конфіскації, а наказ міг бути виконаний шляхом позбавлення волі в разі несплати);

- взяття під варту боржника, який не довів свою неплатоспроможність, з метою гарантувати сплату штрафу («Джаміль проти Франції» (*Jamil v. France*), 1995, § 32);
- адміністративний штраф за порушення правил містобудування у розмірі 100% вартості протиправної забудови, який мав як превентивну, так і каральну мету («Валіко СЛР проти Італії» (*Valico SLR v. Italy*) (ухв.), 2006); й адміністративний штраф за маніпулювання ринком, що порушувало законодавство про фондові біржі («Георгулес і Несторас проти Греції» (*Georgouleas and Nestoras v. Greece*), 2020, §§ 33-43);
- конфіскація земельних угідь через незаконне будівництво за рішенням судді в кримінальних справах, ухваленим після винесення виправдувального вироку, що мало насамперед каральну мету, аби запобігти повторенню протиправних діянь, тобто, було водночас превентивним і каральним заходом («Суд Фонді srl та інші проти Італії» (*Sud Fondi srl and Others v. Italy*) (ухв.), 2007; «Варвара проти Італії» (*Varvara v. Italy*), 2013, §§ 22 і 51); і конфіскація земельних угідь через незаконну забудову ділянки за рішенням судді в кримінальних справах, ухваленим після закриття кримінального провадження за строком давності або за відсутності будь-якої участі в кримінальному провадженні («Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], 2018, §§ 212-233);
- попереднє взяття під варту за постановою суду, що розглядав справу по суті, після винесення обвинувального вироку за вчинення тяжких злочинів, з огляду на превентивний і каральний характер цього заходу, спосіб його реалізації у звичайній в'язниці, а також його необмежену тривалість («М. проти Німеччини» (*M. v. Germany*), 2009, §§ 123-133; «Єндровяк проти Німеччини» (*Jendrowiak v. Germany*), 2011, § 47; «Глієн проти Німеччини» (*Glien v. Germany*), 2013, §§ 120-130; *a contrario*, «Бергманн проти Німеччини» (*Bergmann v. Germany*), 2016, §§ 153-182, щодо попереднього взяття під варту, застосованого до заявника для забезпечення проходження ним терапевтичного лікування в спеціалізованому центрі);
- заміна покарання у вигляді позбавлення волі на вислання і заборону в'їзду на національну територію строком на десять років («Гургучіані проти Іспанії» (*Gurguchiani v. Spain*), 2009, § 40);
- постійна заборона займатися певною професійною діяльністю як додаткове покарання за постановою суду, що розглядав справу по суті («Гуарре Патте проти Андорри» (*Gouarré Patte v. Andorra*), 2016, § 30).

5. Натомість, не входять до поняття «покарання»:

- обмеження свободи (зокрема, примусове лікування) особи, визнаної неосудною («Берланд проти Франції» (*Berland v. France*), 2015, §§ 39-47);
- попереднє взяття під варту за постановою суду, що розглядав справу по суті, після винесення обвинувального вироку за вчинення тяжких злочинів, однак умови виконання цієї постанови було суттєво змінено відповідно до нової законодавчої бази з метою лікування психічного розладу ув'язненого (зокрема, у спеціалізованому центрі, а не у звичайній в'язниці), а отже, вжитий захід з часом змінився і більше не становив покарання («Ілнсехер проти Німеччини» (*Ilnseher v. Germany*) [ВП], 2018, §§ 210-236);
- внесення особи до поліцейського або судового реєстру осіб, які скоїли статеві або насильницькі злочини, з превентивною і профілактичною метою («Адамсон проти Сполученого Королівства» (*Adamson v. the United Kingdom*) (ухв.), 1999; «Гардель проти Франції» (*Gardel v. France*), 2009, §§ 39-47);
- вилучення і збереження державними органами зразків ДНК засуджених осіб («Ван дер Велден проти Нідерландів» (*Van der Velden v. the Netherlands*) (ухв.), 2006);

- затримання з метою перешкодити особі вести діяльність, яка може загрожувати громадському спокою і порядку, з огляду на превентивний характер («*Лоулесс проти Ірландії (№ 3)*» (*Lawless v. Ireland (no. 3)*), 1961, § 19);
- заборона в'їзду на національну територію (призначено як додаткове покарання у поєднанні з основним покаранням у вигляді позбавлення волі) внаслідок обвинувального вироку, що прирівнюється до заходу з охорони громадського порядку («*Ренна проти Франції*» (*Renna v. France*), рішення Комісії від 1997 року; див., *mutatis mutandis*, з точки зору кримінального аспекту пункту 1 статті 6, «*Маауя проти Франції*» (*Maouiia v. France*) [ВП], 2000, § 39);
- адміністративний захід вислання або заборони в'їзду на національну територію («*Вікулов та інші проти Латвії*» (*Vikulov and Others v. Latvia*) (ухв.), 2004; «*С.Г. та інші проти Болгарії*» (*C.G. and Others v. Bulgaria*) (ухв.), 2007);
- передача засудженої особи до іншої країни на підставі Додаткового Протоколу до Конвенції Ради Європи про передачу засуджених осіб, з метою сприяти соціальній реінтеграції засудженого в країні його походження («*Сабо проти Швеції*» (*Szabó v. Sweden*) (ухв.), 2006; «*Гіза проти Польщі*» (*Giza v. Poland*) (ухв.), 2010, § 30, щодо передачі засудженої особи на підставі Рамкового рішення ЄС про європейський ордер на арешт та процедури передачі правопорушників між Державами-членами);
- превентивний захід у вигляді конфіскації майна на підставі підозри у приналежності до організації мафіозного типу, застосування якого не було наслідком наявного обвинувального вироку («*М. проти Італії*» (*M. v. Italy*), рішення Комісії від 1991 року);
- особливий нагляд поліції або домашній арешт небезпечної особи з метою запобігання вчиненню кримінальних правопорушень («*Муччі проти Італії*» (*Mucci v. Italy*), рішення Комісії від 1998 року; «*Раймондо проти Італії*» (*Raimondo v. Italy*), 1994, § 43, щодо кримінального аспекту пункту 1 статті 6);
- адміністративний нагляд з превентивною метою після відбуття засудженими особами покарання, а також подальші обмеження їхньої свободи пересування та зобов'язання щодо звітності («*Тимофєєв і Поступкін проти Росії*» (*Timofeyev and Postupkin v. Russia*), 2021, §§ 70-82);
- наказ про конфіскацію, винесений в рамках кримінального провадження проти третіх осіб («*Йлдірим проти Італії*» (*Yildirim v. Italy*) (ухв.), 2003; «*Боулер Інтернешнл Юніт проти Франції*» (*Bowler International Unit v. France*), 2009, §§ 65-68);
- конфіскація активів, визнаних такими, що були одержані злочинним шляхом, наприкінці кримінального провадження проти заявників, незважаючи на винесення щодо них виправдувального вироку за обвинуваченнями у відмиванні грошей («*Бальзамо проти Сан-Маріно*» (*Balsamo v. San Marino*), 2019, §§ 60-65);
- конфіскація кримінальних активів після винесення обвинувального вироку, яку було призначено в рамках окремого провадження, і яку порівнюють з цивільною конфіскацією *in rem* («*Улемек проти Сербії*» (*Ulemek v. Serbia*) (ухв.), 2021, §§ 46-57);
- позбавлення депутата парламентського мандату і проголошення його неправомочності внаслідок розпуску політичної партії («*Собачі проти Туреччини*» (*Sobaci v. Turkey*) (ухв.), 2007);
- позбавлення права балотуватися на виборах і відсторонення від виборної посади (в Парламенті) у зв'язку з остаточним обвинувальним вироком у кримінальній справі за корупційний злочин («*Галан проти Італії*» (*Galan v. Italy*) (ухв.), 2021, §§ 70-97);
- зняття з посади і проголошення неправомочності Президента Республіки внаслідок процедури імпичменту за серйозне порушення Конституції («*Паксас проти Литви*» (*Paksas v. Lithuania*) [ВП], 2011, §§ 65-68);

- призупинення пенсійних прав державного службовця за результатом дисциплінарного провадження («Хайун проти Франції» (*Haioun v. France*) (ухв.), 2004)
- три вихідні дні в одиночній камері («А. проти Іспанії» (*A. v. Spain*), рішення Комісії від 13 жовтня 1986 року; «Пайє проти Франції» (*Payet v. France*), 2011, §§ 94-100, з точки зору кримінального аспекту статті 6);
- соціальне ізолювання ув'язненого через те, що заявник був єдиним в'язнем тієї в'язниці; щодо цього Суд постановив, що йдеться про настільки екстраординарну ситуацію, що від Держави не можна розумно вимагати, аби вона передбачила у своєму законодавстві подробиці режиму, який має застосовуватись у даному випадку («Оджалан проти Туреччини (№ 2)» (*Öcalan v. Turkey (no. 2)*), 2001, § 187);
- нарахування податку внаслідок завершення пільгового податкового режиму, при цьому на компанію-заявника не було накладено жодних санкцій («Сосієте Оксиджен Плюс проти Франції» (*Société Oxygène Plus v. France*) (ухв.), 2016, §§ 40-51);
- відкликання ліцензії на здійснення діяльності як ліквідаційної комісії у провадженні у справі про банкрутство («Рола проти Словенії» (*Rola v. Slovenia*), 2019, §§ 60-66);
- відсторонення від посади за результатом дисциплінарного провадження в контексті професійного спорту («Платіні проти Швейцарії» (*Platini v. Switzerland*) (ухв.), 2020, §§ 44-49);
- рішення про знесення, винесено суддею у кримінальних справах, з огляду на те, що його основною метою було виправити ситуацію, відповідно до національного законодавства («Лонго» (*Longo*) (ухв.), 2024, §§ 62-68).

2. Розмежування між матеріальним і процесуальним кримінальним правом

16. Суд уточнив, що норми щодо зворотної дії нормативно-правового акту в часі, що містяться у статті 7 Конвенції, застосовуються виключно до положень, котрі визначають правопорушення і покарання за їх скоєння. Загалом, вони не застосовуються до процесуального законодавства, негайне застосування якого, відповідно до принципу *tempus regit actum*, Суд визнав обґрунтованим («Скоппола проти Італії (№ 2)» (*Scoppola v. Italy (no. 2)*) [ВП], 2009, § 110, з наведеними посиланнями на цитовані справи стосовно статті 6 Конвенції: див., наприклад, норми щодо використання показань свідків, на які посилаються як на «процесуальні норми», у рішенні у справі «Бості проти Італії» (*Bosti v. Italy*) (ухв.), 2014, § 55), за умови відсутності неправомірності («Морабіто проти Італії» (*Morabito v. Italy*) (ухв.), 2005). Водночас, якщо положення, яке належить до процесуальних положень у національному законодавстві, впливає на суворість покарання, то Суд кваліфікує його як положення «матеріального кримінального права», до якого застосовується останнє речення пункту 1 статті 7 («Скоппола проти Італії (№ 2)» (*Scoppola v. Italy (no. 2)*) [ВП], 2009, §§ 110-113, щодо положення Кримінально-процесуального кодексу про суворість покарання, призначеного при розгляді справи в порядку спрощеного провадження).

17. Стосовно, зокрема, строків давності притягнення до відповідальності, Суд постановив, що стаття 7 не перешкоджає негайному застосуванню до незвершених проваджень законів, котрі продовжують такі строки, якщо факти, що є підставою для обвинувачення, ніколи не виходили за строк давності («Коєме та інші проти Бельгії» (*Coëme and Others v. Belgium*), 2000, § 149). До цього часу Суд розглядав положення про строки давності як норми процесуального характеру, що не визначають правопорушення і покарання та можуть тлумачитися як такі, що встановлюють звичайну попередню умову для розгляду справи («Превіті проти Італії» (*Previti v. Italy*) (ухв.), 2013, §§ 80-85; «Борча проти Румунії» (*Borcea v. Romania*) (ухв.), 2015, § 64; «Орлен Лієтува Лтд. проти Литви» (*Orlen Lietuva Ltd. v. Lithuania*), 2019, § 97). Однак Суд вважає, що стаття 7 виключає можливість відновлення кримінального провадження після

закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності («*Антія та Хупенія проти Грузії*» (*Antia and Khupenia v. Georgia*), 2020, §§ 38-43; *Консультативний висновок щодо застосування строків давності до кримінального переслідування, засудження та покарання щодо злочину, який, по суті, є актом катування* [ВП], 2022, § 77). Водночас, якщо злочини, у яких особу визнано винною, переслідуються за міжнародним правом, тоді питання про строк давності, котрий має застосовуватись, потрібно вивчати з огляду на міжнародно-правові норми, чинні на момент подій («*Кононов проти Латвії*» (*Kononov v. Latvia*) [ВП], 2010, §§ 229-233, у якій Суд констатував, що чинне на момент подій міжнародне право не передбачало жодних строків давності за воєнні злочини, а тому провадження проти заявника теж ніколи не мало строків давності; порівняйте зі справами «*Колк і Кислий проти Естонії*» (*Kolk and Kisliy v. Estonia*) (ухв.), 2006, і «*Пенарт проти Естонії*» (*Penart v. Estonia*) (ухв.), 2016, у яких Суд підтвердив, що злочини проти людства не мають строків давності).

3. «Покарання» потрібно відрізнати від його виконання

18. Суд встановив розрізнення між заходом, що становить «покарання», і заходом, пов'язаним з «виконанням» або «застосуванням» покарання. Якщо характер і мета заходу стосуються звільнення від відбуття покарання або зміни в системі умовно-дostroкового звільнення, то такий захід не є складовою «покарання» у розумінні статті 7 (щодо звільнення від відбуття покарання, див. «*Грава проти Італії*» (*Grava v. Italy*), 2003, § 49, і «*Кафкаріс проти Кіпру*» (*Kafkaris v. Cyprus*) [ВП], 2008, § 151; щодо законодавчих змін у системі умовно-дostroкового звільнення, див. «*Хогбен проти Сполученого Королівства*» (*Hogben v. the United Kingdom*), рішення Комісії від 1986 року; і «*Уттли проти Сполученого Королівства*» (*Uttley v. the United Kingdom*) (ухв.), 2005; щодо відмінностей у різних режимах умовно-дostroкового звільнення у справах про видачу засуджених осіб, див. «*Цюк проти Польщі*» (*Ciok v. Poland*) (ухв.), 2012, §§ 33-34). Питання щодо існування, умов виконання і обґрунтування режиму звільнення належать до визнаного повноваження Держав-учасниць Конвенції самостійно ухвалювати рішення стосовно політики в галузі кримінального правосуддя («*Кафкаріс проти Кіпру*» (*Kafkaris v. Cyprus*) [ВП], 2008, § 151). Відмова застосувати закон про амністію до вироку, який вже став остаточним, також не належить до сфери дії статті 7 («*Монкорне де Камон проти Франції*» (*Montcornet de Caumont v. France*) (ухв.), 2003).

19. Водночас відмінність між заходом, що становить «покарання», і заходом, пов'язаним з його «виконанням», на практиці не завжди є очевидною. Наприклад, Суд визнав, що спосіб, у який тлумачились і застосовувались пенітенціарні правила щодо умов виконання покарань, порівняно з самим покаранням, виходили за межі звичайного виконання, а отже, стосувались обсягу покарання («*Кафкаріс проти Кіпру*» (*Kafkaris v. Cyprus*) [ВП], 2008, § 148, щодо довічного позбавлення волі). Так само продовження перебування під вартою за рішенням судів, що здійснюють нагляд за виконанням покарань, на підставі закону, який набув чинності після того, як заявник скоїв злочин, становить «додаткове покарання» і, відповідно, не стосується самого лише виконання покарання («*М. проти Німеччини*» (*M. v. Germany*), 2009, § 135).

20. У зв'язку з цим Суд підкреслив, що термін «призначене» у другому реченні пункту 1 статті 7 не можна тлумачити як такий, що виключає зі сфери дії цього положення усі заходи, котрі можуть бути вжиті після призначення «покарання» («*Дель Ріо Прада проти Іспанії*» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], 2013, § 88). Відповідно, якщо заходи, вжиті після призначення «покарання» або протягом його виконання, спричиняють нове визначення або зміну обсягу призначеного «покарання», то такі заходи мають підпадати під заборону ретроактивності покарання, визначену *in fine* у пункті 1 статті 7 Конвенції (*там само*, § 89). Для того, щоб визначити, чи стосується захід, вжитий під час виконання покарання, виключно умов його виконання або ж, навпаки, змінює його обсяг, Суд повинен у кожному випадку встановити, що фактично тягне за собою призначене «покарання» згідно з національним законодавством, або, інакше кажучи, яким воно є за своєю суттю (*там само*, § 90). Наприклад, внесення змін до порядку звільнення

осіб від відбування покарання було визнано Судом таким, що призвело до перегляду суворості обраного покарання, оскільки нові впровадження змінили суворість покарання не на користь засудженої особи (*там само*, §§ 109-110 і 117, щодо покарання у вигляді тридцяти років позбавлення волі, яке внаслідок змін в судовій практиці вже не могло бути замінено на більш м'яке покарання за роботу, виконану під час ув'язнення). Див. також справу, у якій вироки, винесені різними судами, було об'єднано в один загальний вирок («*Копрівнікар проти Словенії*» (*Koprivnikar v. Slovenia*), 2017, §§ 50-52; «*Аррозпідє Сарасола та інші проти Іспанії*» (*Arrozpide Sarasola and Others v. Spain*), 2018, §§ 122-123, також щодо максимального строку позбавлення волі за сукупністю вироків, включно з клопотанням про об'єднання вироків, винесених в іншій Державі-члені Європейського Союзу). Суд також постановив, що стаття 7 застосовується у випадку, коли обране іноземною Державою покарання у вигляді довічного позбавлення волі, яке можна було скоротити, після передачі засудженого було замінено Державою виконання вироку на довічне позбавлення волі, яке неможливо скоротити («*Купінський проти України*» (*Kupinsky v. Ukraine*), 2022, §§ 45-56).

4. Зв'язок з іншими положеннями Конвенції і Протоколів до неї

21. Окрім очевидного зв'язку з кримінальним аспектом пункту 1 статті 6 і поняттям «кримінального обвинувачення» (див. пункт 6 вище; «*Боулер Інтернешнл Юніт проти Франції*» (*Bowler International Unit v. France*), §§ 66-67; «*Панталон проти Хорватії*» (*Pantalon v. Croatia*), 2020, § 28; «*Галан проти Італії*» (*Galan v. Italy*) (ухв.), 2021, § 71), визначення «покарання» у розумінні статті 7 Конвенції також має значення тоді, коли необхідно встановити застосовність принципу *non bis in idem*, закріпленого статтею 4 Протоколу № 7 («*Сергій Золотухін проти Росії*» (*Sergueï Zolotukhin v. Russia*) [ВП], 2009, §§ 52-57, щодо поняття «кримінального провадження»; «*Тимофєєв і Поступкін проти Росії*» (*Timofeyev and Postupkin v. Russia*), 2021, § 86). Поняття «покарання» не може мати різні значення залежно від положень Конвенції («*Гектан проти Франції*» (*Göktan v. France*), 2002, § 48).

22. Якщо Суд вже постановив, що провадження, про яке йдеться, не було пов'язане з визначенням «кримінального обвинувачення» у розумінні статті 6, він встановлює, з міркувань послідовності в тлумаченні Конвенції в цілому, що оскаржувані заходи також не можуть вважатися «покаранням» у значенні статті 7 Конвенції (див., наприклад, «*Гестур Йонссон і Рагнар Халлдор Халл проти Ісландії*» (*Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland*) [ВП], 2020, § 112; аналогічний підхід щодо незастосування статті 6 в її кримінальному аспекті з огляду на попередній висновок про незастосування статті 7, див. «*Тимофєєв і Поступкін проти Росії*» (*Timofeyev and Postupkin v. Russia*), 2021, § 92).

III. Принцип встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань

23. Стаття 7 Конвенції вимагає існування правових підстав для визнання особи винною у вчиненні кримінального правопорушення і призначення покарання. Завдання Суду полягає у тому, аби переконатись, що на момент скоєння обвинуваченим діяння, яке стало причиною для притягнення його до відповідальності й визнання винним, існувало правове положення, котре робило таке діяння караним, і що призначене покарання не перевищувало межі, встановлені цим положенням («*Коеме та інші проти Бельгії*» (*Coëme and Others v. Belgium*), 2000, § 145; «*Дель Ріо Прада проти Іспанії*» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], 2013, § 80).

24. З огляду на субсидіарний характер системи, запровадженої Конвенцією, Суд не повинен вивчати помилки щодо фактів або права, гіпотетично зроблені певним судом, якщо тільки вони не становлять ймовірного порушення захищених Конвенцією прав і свобод («*Стрелец, Кесслер*

і Кренц проти Німеччини» (Streletz, Kessler and Krenz v. Germany) [ВП], 2001, § 49; *«Васіляускас проти Литви» (Vasiliauskas v. Lithuania)* [ВП], 2015, § 160), і якщо оцінка, яку національні суди, не є явно неправомірною (*«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, § 189). Це також стосується випадків, коли національне законодавство відсилає до норм загального міжнародного права або міжнародних угод, або коли національні суди застосовують принципи міжнародного права (*«Тоталь С.А. і Вітол С.А. проти Франції» (Total S.A. and Vitol S.A. v. France)*, 2023, § 57). Завдання Суду полягає не в тому, щоб встановлювати правову кваліфікацію правопорушення або особисту кримінальну відповідальність заявника, оскільки це є предметом оцінки національних судів (*там само*, § 187; *«Ролена проти Чеської Республіки» (Rohlena v. the Czech Republic)* [ВП], 2015, § 51); його функція, з огляду на пункт 1 статті 7, полягає у тому, аби встановити, чи засудження заявника спиралось на момент подій на відповідну правову базу. Зокрема, він має переконатись, що результат, якого досягли компетентні національні суди, є сумісним зі статтею 7 Конвенції. Стаття 7 втратила б свій сенс, якби Суду надали менші повноваження щодо перегляду (*там само*, § 52; *«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, § 198; *«Васіляускас проти Литви» (Vasiliauskas v. Lithuania)* [ВП], 2015, § 161).

25. Водночас, принцип законності вимагає, аби на обвинуваченого не накладалось покарання суворіше, ніж те, що передбачено за правопорушення, у вчиненні якого його визнано винним. Так, Суд може встановити порушення статті 7 щодо помилки, якої припустились національні суди при визначенні суворості призначеного покарання, беручи до уваги покарання, яке було застосоване до заявника з урахуванням пом'якшуючих обставин, оцінку котрих зробили такі суди (*«Габаррі Морено проти Іспанії» (Gabarri Moreno v. Spain)*, 2003, §§ 22-34). Застосування покарання за аналогією також може становити порушення принципу *«nulla poena sine lege»*, закріпленого у статті 7 (*«Башкайя та Окчуоглу проти Туреччини» (Başkaaya and Okçuoğlu v. Turkey)* [ВП], 1999, §§ 42-43, щодо покарання у вигляді позбавлення волі, накладеного на видавця на підставі положення, що стосувалось головного редактора).

26. Принцип законності вимагає, аби правопорушення і покарання за їх скоєння були чітко визначені у законі (див. вище пункти 7-9, стосовно поняття «право» або «закон»). Поняття «закон» у розумінні статті 7, як і в інших статтях Конвенції (наприклад, у статтях 8-11), передбачає якісні вимоги, зокрема, щодо доступності та передбачуваності (*«Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy)* (по суті) [ВП], 2018, § 242; *«Кантоні проти Франції» (Cantoni v. France)*, 1996, § 29; *«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], 2008, § 140; *«Дель Ріо Прада проти Іспанії» (Del Río Prada v. Spain)* [ВП], 2013, § 91; *«Перінчек проти Швейцарії» (Perinçek v. Switzerland)* [ВП], 2015, § 134). Ці якісні вимоги мають бути дотримані як щодо визначення правопорушення (*«Йоргіч проти Німеччини» (Jorgic v. Germany)*, 2007, §§ 103-114), так і щодо покарання, яке тягне за собою відповідне правопорушення, або його міри (*«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], 2008, § 150; *«Каміллері проти Мальти» (Camilleri v. Malta)*, 2013, §§ 39-45, стосовно передбачуваності застосовної градації покарань, повністю залежної від вибору прокурором компетентного суду, що постановляє вирок, а не від визначених у законі критеріїв; *«Порсенна проти Мальти» (Porsenna v. Malta)* (ухв.), 2019, §§ 25-30, щодо законодавчих змін, внесених після винесення рішення у справі *«Каміллері»*, суть яких полягала в тому, що рішення, прийняте прокурором, більше не було обов'язковим для суду при визначенні застосовних покарань). Відсутність «якості закону» щодо визначення правопорушення і застосовного покарання спричиняє порушення статті 7 Конвенції (*«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], 2008, §§ 150 і 152).

А. Доступність

27. В аспекті доступності Суд перевіряє, чи кримінальний «закон», на підставі якого було винесено оспорюваний вирок, був достатньо доступним для заявника, тобто, чи був він оприлюднений (стосовно доступності національної судової практики, пов'язаної з тлумаченням

певної статті закону, див. *«Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece)*, 1993, § 40; і *«Г. проти Франції» (G. v. France)*, 1995, § 25; стосовно доступності «виконавчого наказу», див. *«Кастерс, Дево і Тюрк проти Данії» (Custers, Deveaux and Turk v. Denmark)* (ухв.), 2006, § 82). Якщо єдиною підставою засудження особи є ратифікований Державою-відповідачем міжнародний договір, тоді Суд може перевірити, чи був цей міжнародний договір інкорпорований у національне законодавство, а також, чи було його офіційно оприлюднено (щодо Женевських конвенцій, див. *«Корбелі проти Угорщини» (Korbely v. Hungary)* [ВП], 2008, §§ 74-75). Суд може також перевірити доступність факту оспорюваної криміналізації у світлі чинного міжнародного звичаєвого права (щодо резолюції Генеральної Асамблеї ООН, що засуджує геноцид навіть до набуття чинності Конвенцією 1948 року про злочин геноциду, див. *«Васіляускас проти Литви» (Vasiliauskas v. Lithuania)* [ВП], 2015, §§ 167-168; щодо сукупного розгляду доступності і передбачуваності криміналізації воєнних злочинів з огляду на міжнародні закони та звичаї війни – без офіційного оприлюднення – див. *«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, §§ 234-239 і 244).

В. Передбачуваність

1. Загальні зауваження

28. Особа повинна мати можливість знати на підставі формулювання відповідного положення, за потреби – за допомогою тлумачення, наданого судами, а у певних випадках – звернувшись за порадою до фахівця, за які дії або бездіяльність її може бути притягнуто до кримінальної відповідальності, і яке покарання у зв'язку з цим їй загрожує (*«Кантоні проти Франції» (Cantoni v. France)*, 1996, § 29; *«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], 2008, § 140; *«Дель Ріо Прада проти Іспанії» (Del Río Prada v. Spain)* [ВП], 2013, § 79). Поняття «порада фахівця» означає можливість отримати юридичну консультацію (*«Шові та інші проти Франції» (Chauvy and Others v. France)* (ухв.), 2003; *«Йоргіч проти Німеччини» (Jorgic v. Germany)*, 2007, § 113).

29. Звідси випливає, що в принципі, «покарання» в значенні статті 7 може мати місце лише тоді, коли стосовно особи, яка вчинила правопорушення, встановлено елемент особистої відповідальності. Існує чітка взаємозалежність між ступенем передбачуваності кримінально-правової норми і особистою відповідальністю правопорушника. Так, стаття 7 вимагає наявності психічного зв'язку, що розкриває елемент відповідальності в поведінці фактичного виконавця злочину, для призначення покарання (*«Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy)* (по суті) [ВП], 2018, §§ 242 і 246; *«Юксель Ялчінкая проти Туреччини» (Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye)* [ВП], 2023, § 242). Однак можуть існувати певні форми об'єктивної відповідальності, що впливають з презумпцій відповідальності, за умови, що вони відповідають Конвенції, зокрема пункту 2 статті 6 (*«Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy)* (по суті) [ВП], 2018, § 243).

30. Через загальний характер законів їхнє формулювання не може мати абсолютної точності. Необхідність уникати надмірної жорсткості у формулюваннях і відповідати обставинам, які змінюються, означає, що багато законів неминуче, більшою або меншою мірою, містять нечіткі формулювання, тлумачення і застосування яких залежать від практики (*«Коккінакіс проти Греції» (Kokkinakis v. Greece)*, 1993, § 40, стосовно визначення правопорушення «прозелітизм»; *«Кантоні проти Франції» (Cantoni v. France)*, 1996, § 31, стосовно правового визначення «медикаменту»). Застосування законодавчої техніки «категорій» часто залишає певні аспекти нечітко визначеними. Проте самих лише сумнівів щодо проміжних випадків недостатньо для того, аби положення стало несумісним зі статтею 7, за умови, що воно виявляється у переважній більшості випадків достатньо чітким (*там само*, § 32). Натомість застосування занадто розпливчастих понять і критеріїв при тлумаченні законодавчого положення може зробити це положення несумісним з вимогами щодо чіткості й передбачуваності його наслідків

(«Ліувік проти Естонії» (*Liivik v. Estonia*), 2009, §§ 96-104). Той факт, що законодавець згодом змінив формулювання закону, деталізуючи його (наприклад, в результаті транспозиції Директиви ЄС), не обов'язково означає, що до цього моменту відповідна поведінка не підлягала покаранню («Георгулес і Несторас проти Греції» (*Georgouleas and Nestoras v. Greece*), 2020, § 66).

31. Незважаючи на те, що використання техніки «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» при криміналізації дій або бездіяльності саме по собі не є несумісним з вимогами статті 7, положення про відсилання і положення, до якого відсилають, у сукупності, мають надавати відповідній особі, яка, за потреби, може звернутися за порадою до фахівця, можливість передбачити, за яку поведінку її може бути притягнуто до кримінальної відповідальності (*Консультативний висновок щодо використання методу «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом* [ВП], 2020, § 74; «Саакашвілі проти Грузії» (*Saakashvili v. Georgia*), 2024, §§ 145-146). Ця вимога однаково стосується ситуацій, коли положення, до якого відсилають, має вищу юридичну силу в ієрархії нормативно-правових актів відповідного правопорядку або вищий рівень абстракції, ніж положення, яке до нього відсилає. Найефективніший спосіб забезпечити ясність і передбачуваність – це зробити відсилання чітким, а положення, до якого відсилають, – таким, що містить складові елементи правопорушення. Крім того, положення, до яких відсилають, не можуть розширювати сферу криміналізації, встановлену положенням про відсилання (*Консультативний висновок щодо використання методу «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом* [ВП], 2020, § 74).

32. Обсяг поняття передбачуваності багато в чому залежить від змісту даного тексту, галузі, якої він стосується, а також від кількості і характеристики осіб, на котрих він спрямований («Кононов проти Латвії» (*Kononov v. Latvia*) [ВП], 2010, § 235; «Кантоні проти Франції» (*Cantoni v. France*), 1996, § 35). Закон може відповідати вимозі щодо передбачуваності, навіть якщо особі доводиться звертатися до фахівця, щоб оцінити, в межах розумного за даних обставин, ймовірні наслідки певного діяння (*там само*). У цьому випадку йдеться, зокрема, про представників тих професій, які повинні з великою обережністю здійснювати свою професійну діяльність. Від них очікується особлива увага до зважування ризиків, пов'язаних з такою діяльністю (*там само*; «Пессіно проти Франції» (*Pessino v. France*), 2006, § 33; «Кононов проти Латвії» (*Kononov v. Latvia*) [ВП], 2010, § 235; *Консультативний висновок щодо використання методу «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом* [ВП], 2020, §§ 61 і 68, щодо професійних політиків або високопосадовців). Наприклад, Суд вирішив, що директор супермаркету, отримавши відповідну юридичну консультацію, повинен був усвідомлювати, що йому загрожував реальний ризик притягнення до відповідальності за незаконний продаж фармацевтичних товарів («Кантоні проти Франції» (*Cantoni v. France*), 1996, § 35). Суд дійшов подібного висновку у випадках визнання винними таких осіб: директорів комерційного товариства, яке розповсюджувало цигарки, за те, що на упаковках цигарок, що надходили у продаж, було нанесено напис, не передбачений законом («Дельбос та інші проти Франції» (*Delbos and Others v. France*) (ухв.), 2004); головного редактора компанії аудіовізуальної комунікації за злочин публічної дифамації державного службовця у зв'язку з висловлюваннями, «які до виходу в ефір були попередньо узгоджені» («Радіо Франція та інші проти Франції» (*Radio France and Others v. France*), 2004, § 20); директора комерційного товариства, яке розповсюджувало харчові добавки, за продаж товару, який містив заборонений компонент («Оомс проти Франції» (*Ooms v. France*) (ухв.), 2009); автора й видавця за оприлюднення твору, котрим було спричинено злочин публічної дифамації («Шові

та інші проти Франції» (Chauvy and Others v. France) (ухв.), 2003, з огляду на те, що видавець, як професіонал у видавничій галузі, мав попередити автора про ризик притягнення до відповідальності); адвоката за здійснення без належного дозволу посередницької діяльності з усиновлення дітей (*«Стойка проти Франції» (Stoica v. France)* (ухв.), 2010, з огляду на те, що вона була адвокатом, який спеціалізується на сімейному праві); активістів «Грінпіс» за протиправне проникнення на територію військової зони оборони в Гренландії (*«Кастерс, Дево і Тюрк проти Данії» (Custers, Deveaux and Turk v. Denmark)* (ухв.), 2006, §§ 95-96); політиків, які займали високі посади в державних органах НДР, засуджених як організаторів умисних вбивств громадян Східної Німеччини, котрі, намагаючись втекти з НДР у 1971-1989 роках, перетинали кордон між двома німецькими Державами (*«Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини» (Streletz, Kessler and Krenz v. Germany)* [ВП], 2001, § 78); прикордонника НДР за вбивство особи, яка намагалась перетнути кордон між двома німецькими Державами в 1972 році, незважаючи на те, що він виконував наказ командування (*«К.-Х.В. проти Німеччини» (K.-H.W. v. Germany)* [ВП], 2001, §§ 68-81); і командира радянської армії у часи Другої світової війни за керівництво загоном червоних партизанів під час каральної акції проти стверджуваних колаборантів, ризики котрої мали бути особливо ретельно зважені (*«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, §§ 235-239). Стосовно рядових солдатів збройних сил, Суд постановив, що вони не мали цілковито і сліпо слідувати наказам, котрі кричуще порушували не тільки самі принципи правопорядку їхньої країни, але й права людини у міжнародному вимірі, зокрема, право на життя, яке є найвищою цінністю у ієрархії прав людини (*там само*, § 236; *«К.-Х.В. проти Німеччини» (K.-H.W. v. Germany)* [ВП], 2001, § 75).

33. Передбачуваність слід оцінювати з точки зору особи, визнаної винною (за можливості після отримання ним юридичної консультації), і на момент скоєння інкримінованого їй правопорушення (див., однак, *«Дель Ріо Прада проти Іспанії» (Del Río Prada v. Spain)* [ВП], 2013, §§ 112 і 117, стосовно передбачуваності зміни суворості призначеного покарання на момент проголошення вироку щодо заявниці, тобто після скоєння правопорушень).

34. Якщо обвинувальний вирок ґрунтується виключно на міжнародному праві або посилається на принципи міжнародного права, Суд перевіряє передбачуваність притягнення до відповідальності у світлі міжнародно-правових стандартів, чинних на момент подій, включно з договірним міжнародним правом (наприклад, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, стосовно НДР у справі *«Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини» (Streletz, Kessler and Krenz v. Germany)* [ВП], 2001, 90-10; або Конвенція 1948 року про запобігання і покарання злочину геноциду, стосовно Німеччини у справі *«Йорґіч проти Німеччини» (Jorgic v. Germany)*, 2007, § 106), і/або звичаєвим правом (див. визначення геноциду у міжнародному звичаєвому праві в 1953 році у справі *«Васіліяускас проти Литви» (Vasiliauskas v. Lithuania)* [ВП], 2015, §§ 171-175; визначення законів і звичаїв ведення війни в 1944 році у справі *«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, §§ 205-227; визначення міжнародного звичаєвого права, котре забороняло використання іприту в міжнародних конфліктах у справі *«Ван Анраат проти Нідерландів» (Van Anraat v. the Netherlands)* (ухв.), 2006, §§ 86-97).

2. Судове тлумачення: роз'яснення правових норм

35. Якою б не була правова система, якими б чіткими не були формулювання законодавчих положень, включно з положеннями кримінального права, судове тлумачення завжди буде необхідним. Функція з ухвалення рішень служить саме тому, аби розвіювати сумніви, які можуть виникати щодо тлумачення норм права (*«Кафкаріс проти Кіпру» (Kafkaris v. Cyprus)* [ВП], 2008, § 141). Прогресивний розвиток кримінального права шляхом судової правотворчості є міцно вкоріненою і необхідною частиною правової традиції в Державах-учасницях Конвенції. Стаття 7 Конвенції не може вважатись такою, що забороняє поступове роз'яснення правових норм щодо кримінальної відповідальності шляхом судового тлумачення в кожній конкретній справі, за умови, що результат такого тлумачення відповідатиме суті правопорушення і буде

розумно передбачуваним («*C.V. проти Сполученого Королівства*» (*S.W. v. the United Kingdom*), 1995, § 36; «*Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини*» (*Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*) [ВП], 2001, § 50; «*Кононов проти Латвії*» (*Kononov v. Latvia*) [ВП], 2010, § 185; «*Норман проти Сполученого Королівства*» (*Norman v. the United Kingdom*), 2021, §§ 60 і 66). Суд постановив, що це однаково стосується як розвитку національного, так і міжнародного права («*Міланкович проти Хорватії*» (*Milanković v. Croatia*), 2022, § 59).

36. Передбачуваність судового тлумачення стосується як складу правопорушення («*Пессіно проти Франції*» (*Pessino v. France*), 2006, §§ 35-36; «*Драготоніу та Мілітару-Підгорні проти Румунії*» (*Dragotoniū and Militaru-Pidhorni v. Romania*), 2007, §§ 43-47; «*Даллас проти Сполученого Королівства*» (*Dallas v. the United Kingdom*), 2016, §§ 72-77), так і призначеного покарання («*Алімучай проти Албанії*» (*Alimuçaj v. Albania*), 2012, §§ 154-162; «*Дель Ріо Прада проти Іспанії*» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], 2013, §§ 111-117). Якщо Суд робить висновок про відсутність передбачуваності притягнення до відповідальності/правопорушення, тоді він вже не вивчає, чи призначене покарання було саме по собі передбачене законом у розумінні статті 7 («*Плечков проти Румунії*» (*Plechkov v. Romania*), 2014, § 75). Тлумачення суто процесуальних питань не має жодного наслідку для передбачуваності правопорушення, а отже, не порушує жодних питань за статтею 7 («*Ходорковський і Лебедєв проти Росії*» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), 2013, §§ 788-790, щодо стверджуваних процесуальних перешкод для пред'явлення заявникам обвинувачення).

37. Стосовно відповідності судового тлумачення, зробленого внутрішніми судами, до суті правопорушення, Суд повинен визначити, чи відповідає таке тлумачення формулюванню відповідної норми кримінального законодавства, витлумаченої в її контексті, і чи не було воно необґрунтованим («*Юксель Ялчінкая проти Туреччини*» (*Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye*) [ВП], 2023, §§ 255-268; «*Ясак проти Туреччини*» (*Yasak v. Türkiye*)*, 2024, §§ 156-179, обидві справи стосуються злочину членства в озброєній терористичній організації; «*Йоргіч проти Німеччини*» (*Jorgic v. Germany*), 2007, §§ 104-108, щодо злочину геноциду; «*Тоталь С.А. і Вітол С.А. проти Франції*» (*Total S.A. and Vitol S.A. v. France*), 2023, §§ 58-71, щодо злочину підкупу іноземних державних службовців; «*Ясуйтіс і Шумайтіс проти Литви*» (*Jasuitis and Šimaitis v. Lithuania*), 2023, §§ 119-140, щодо злочину торгівлі людьми). Суд також підкреслив, що така поведінка не виходить за межі сфери застосування кримінального права лише тому, що вона також є дисциплінарним проступком («*Норман проти Сполученого Королівства*» (*Norman v. the United Kingdom*), 2021, § 68).

38. Стосовно розумно передбачуваного характеру судового тлумачення, Суд покликаний перевірити, чи міг заявник на момент подій розумно передбачити, за потреби за допомогою юриста, що йому загрожує кримінальне обвинувачення і визнання винним у даному злочині («*Йоргіч проти Німеччини*» (*Jorgic v. Germany*), 2007, §§ 109-113; «*Дельга проти Франції*» (*Delga v. France*)*, 2024, §§ 65-72), і що він понесе покарання, яке передбачене за це правопорушення. Зокрема, Суд має перевірити, чи судові тлумачення закону обмежувались тим, що дотримувалось усталеної тенденції в розвитку практики національних судів («*C.V. проти Сполученого Королівства*» (*S.W. v. the United Kingdom*), 1995, і «*C.P. проти Сполученого Королівства*» (*C.R. v. the United Kingdom*), 1995, стосовно зґвалтування і замаху на зґвалтування двома чоловіками своїх дружин, у якій Суд зазначив, що принизливий характер зґвалтування є за своєю суттю настільки очевидним, що кримінально-правова кваліфікація, зроблена британськими судами, має вважатись передбачуваною і такою, що відповідає основоположним цілям Конвенції, «самою суттю якої є повага до людської гідності і свободи»), або ж чи внутрішні суди зробили зміни в судовій практиці, котрі не могли бути передбачені зацікавленою особою («*Пессіно проти Франції*» (*Pessino v. France*), 2006, § 36; «*Драготоніу та Мілітару-Підгорні проти Румунії*» (*Dragotoniū and Militaru-Pidhorni v. Romania*), 2007, § 44; «*Дель Ріо Прада проти Іспанії*» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], 2013, §§ 111-117; див., з іншого боку, «*Аррозпідє Сарасола та інші проти Іспанії*» (*Arrozpide Sarasola and Others v. Spain*), 2018,

§§ 124-130, щодо окремого рішення, не підкріпленого жодною судовою практикою, яка могла б викликати законні очікування у заявників, за яким через кілька місяців послідувало знакове рішення Пленуму Верховного Суду, що вирішило оспорюване питання). При оцінці передбачуваності судового тлумачення відсутність схожих судових прецедентів не повинна мати вирішальне значення («*К.А. і А.Д. проти Бельгії*» (*K.A. and A.D. v. Belgium*), 2005, §§ 55-58, стосовно садо-мазохістських практик, внаслідок яких осіб було визнано винними в нанесенні тілесних ушкоджень, і незвичну жорстокість яких підкреслив Суд; див. також «*Сорос проти Франції*» (*Soros v. France*), 2011, § 58; «*Сачарук проти Литви*» (*Sacharuk v. Lithuania*), 2024, § 158, щодо голосування одних членів парламенту замість інших; «*Саакашвілі проти Грузії*» (*Saakashvili v. Georgia*), 2024, § 152, щодо першого кримінального провадження за зловживання службовим становищем, порушеного проти колишнього глави Держави у зв'язку з діями, вчиненими під час перебування на посаді та під час здійснення дискреційних повноважень). Якщо національні суди мають вперше тлумачити певне положення кримінального закону, тоді тлумачення обсягу правопорушення, котре відповідає його суті, має, як правило, вважатись передбачуваним («*Йоргіч проти Німеччини*» (*Jorgic v. Germany*), 2007, § 109, де заявник був першою особою, визнаною винною у геноциді на підставі положень Кримінального кодексу). Навіть нове тлумачення обсягу існуючого правопорушення може вважатись розумно передбачуваним з точки зору статті 7, якщо воно є розумним з огляду на внутрішнє право і відповідає суті правопорушення (див., щодо нового тлумачення поняття податкового шахрайства, «*Ходорковський і Лебедєв проти Росії*» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), 2013, §§ 791-821, у якій Суд зазначив, що кримінальне податкове право було достатньо гнучким для того, аби адаптуватись до нових ситуацій, не стаючи при цьому непередбачуваним; «*Сачарук проти Литви*» (*Sacharuk v. Lithuania*), 2024, §§ 156-159, щодо нового тлумачення поняття «значної моральної шкоди Державі» у зв'язку з голосуванням за іншого члена парламенту). У будь-якому випадку, національні суди повинні проявляти особливу ретельність для роз'яснення елементів правопорушення в термінах, що роблять його передбачуваним і сумісним з його суттю («*Пармак і Бакір проти Туреччини*» (*Parmak and Bakir v. Turkey*), 2019, § 77).

39. Хоча Суд може взяти до уваги наукове тлумачення закону на момент подій, зокрема, якщо воно збігається з його практикою («*К.А. і А.Д. проти Бельгії*» (*K.A. and A.D. v. Belgium*), 2005, § 59; «*Алімуцай проти Албанії*» (*Alimucaj v. Albania*), 2012, §§ 158-160), вільне доктринальне тлумачення тексту закону не може замінити собою судову практику («*Драготоніу та Мілітару-Підгорні проти Румунії*» (*Dragotoniu and Militaru-Pidhorni v. Romania*), 2007, §§ 26 і 43; «*Георгулес і Несторас проти Греції*» (*Georgouleas and Nestoras v. Greece*), 2020, § 64).

40. Незважаючи на те, що в певних випадках тривале толерування владою певної кримінальної караної діяльності може призвести до її *de facto* декриміналізації, лише той факт, що інших осіб не притягали до відповідальності, не може вважатись підставою для звільнення від кримінальної відповідальності засудженої особи, або ж зробити непередбачуваним визнання її винною з огляду на статтю 7 («*Ходорковський і Лебедєв проти Росії*» (*Khodorkovskiy and Lebedev v. Russia*), 2013, §§ 816-820; «*Сачарук проти Литви*» (*Sacharuk v. Lithuania*), 2024, § 153).

41. Коли внутрішні суди тлумачать внутрішньо-правові положення, похідні від міжнародного публічного права, вони мають вирішити, яке саме тлумачення їм застосовувати у внутрішньому праві, за умови, що таке тлумачення має узгоджуватись із суттю правопорушення і залишатись розумно передбачуваним на момент подій (див., наприклад, розширене поняття геноциду, застосоване німецькими судами і згодом відкинута іншими міжнародними судами, наприклад, Міжнародним судом ООН, у справі «*Йоргіч проти Німеччини*» (*Jorgic v. Germany*), 2007, §§ 103-116).

42. Суд встановив, що вимога щодо передбачуваності не дотримувалася у випадках розширеного тлумачення кримінального закону на шкоду обвинуваченому (*in malam partem*),

як тоді, коли таке тлумачення впливало з непередбачуваної зміни судової практики («*Драготоніу та Мілітару-Підгорні проти Румунії*» (*Dragotoniū and Militaru-Pidhorni v. Romania*), 2007, §§ 39-48), так і тоді, коли йдеться про тлумачення за аналогією, яке не може бути сумісним із суттю правопорушення (наприклад, визнання винним у геноциді у справі «*Васіляускас проти Литви*» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], 2015, §§ 179-186), а також у випадках, коли мало місце широке і непередбачуване тлумачення правопорушення на шкоду обвинуваченому, несумісне з самою суттю цього правопорушення («*Юксель Ялчінкая проти Туреччини*» (*Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye*) [ВП], 2023, § 271; «*Навальні проти Росії*» (*Navalnyye v. Russia*), 2017, § 68; «*Пармак і Бакір проти Туреччини*» (*Parmak and Bakir v. Turkey*), 2019, § 76; «*Трістан проти Молдови*» (*Tristan v. Moldova*), 2023, § 67). З цієї точки зору, Суд може також не погодитись із притягненням до відповідальності за правопорушення, що стало наслідком розвитку судової практики, консолідованої вже після скоєння особою діянь, у яких її обвинувачують (наприклад, порушення правил тендерних закупівель організацією мафіозного типу у справі «*Контрада проти Італії (№ 3)*» (*Contrada v. Italy (no. 3)*), 2015, §§ 64-76) або притягнення до відповідальності на підставі двозначного внутрішньо-правового положення, яке було предметом розбіжних тлумачень («*Жажа проти Хорватії*» (*Žaja v. Croatia*), §§ 99-106). Отже, неузгодженій судовій практиці бракує необхідної точності для того, аби уникнути будь-яких ризиків неправомірності і дозволити кожному передбачати наслідки своїх дій (*там само*, § 103).

43. Той факт, що присяжні мають застосовувати відповідне кримінальне законодавство при розгляді справи, не означає, що наслідки застосування законодавства є непередбачуваним для цілей статті 7 («*Джобе проти Сполученого Королівства*» (*Jobe v. the United Kingdom*) (ухв.), 2011). Кримінальний закон, котрий надає присяжним дискреційні повноваження застосовувати закон до фактів справи, не є несумісним з вимогами Конвенції за умови, що обсяг дискреційних повноважень і спосіб їх реалізації визначені достатньо чітко, аби гарантувати особі захист від протиправності («*О'Керролл проти Сполученого Королівства*» (*O'Carroll v. the United Kingdom*) (ухв.), 2005, стосовно оцінки присяжними поняття непристойності).

3. Особливі випадки правонаступництва Держав

44. Поняття судового тлумачення застосовується до прогресивного розвитку судової практики у правовій Державі з демократичним режимом, але воно повністю зберігає свою цінність і у випадку правонаступництва Держав. У випадку зміни державного суверенітету над територією або зміни політичного режиму на національній території Суд постановив, що права Держава може правомірно порушувати кримінальні провадження щодо осіб, які скоїли злочини за попереднього режиму; так само, не можна звинувачувати судові органи цієї Держави, котрі замінили собою суди, що існували раніше, якщо вони застосовують і тлумачать правові положення, чинні на момент подій, у світлі принципів, якими керується права Держава («*Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини*» (*Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*) [ВП], 2001, §§ 79-83; «*Васіляускас проти Литви*» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], 2015, § 159). Це особливо актуально, коли спірне питання стосується права на життя, яке є найвищою цінністю в Конвенції та міжнародній ієрархії прав людини, і захист якого на підставі Конвенції є першочерговим завданням Держав-учасниць («*Кононов проти Латвії*» (*Kononov v. Latvia*) [ВП], 2010, § 241). Державна практика толерування чи заохочення певних діянь, проголошених злочинними національними або міжнародними правовими документами, а також породження внаслідок цього почуття безкарності в осіб, які скоїли подібні діяння, не є перешкодою для того, аби притягнути їх до відповідальності та покарати («*Васіляускас проти Литви*» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], 2015, § 158; «*Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини*» (*Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*) [ВП], 2001, §§ 74 і 77-79). Так, Суд дійшов висновку про передбачуваність притягнення до відповідальності політичних керівників і прикордонника НДР за вбивство громадян Східної Німеччини, які, намагаючись покинути НДР у період між 1971 і

1989 роками, перетинали кордон між двома німецькими Державами; після возз'єднання їх було визнано винними на підставі законодавчої бази НДР (*так само*, §§ 77-89; «*К.-Х.В. проти Німеччини*» (*K.-H.W. v. Germany*) [ВП], 2001, §§ 68-91). Те ж саме стосується й притягнення до відповідальності латвійськими судами, після проголошення незалежності Латвії у 1990 і 1991 роках, командира радянської армії за воєнні злочини, скоєні під час Другої світової війни («*Кононов проти Латвії*» (*Kononov v. Latvia*) [ВП], 2010, §§ 240-241).

45. Суд також постановив, що притягнення до відповідальності, відповідно до законодавства відновленої Литовської Республіки, було достатньо передбачуваним, а отже, сумісним зі статтею 7 Конвенції, незважаючи на те, що на момент подій Литва ще не була визнана незалежною Державою («*Куолеліс, Бартосевічюс і Бурокевічюс проти Литви*» (*Kuolelis, Bartosevicius and Burokevicius v. Lithuania*), 2008, §§ 116-122, стосовно притягнення до відповідальності керівників литовського відділення Комуністичної партії СРСР за участь у підривної і антидержавній діяльності у січні 1991 року).

4. Особливий випадок універсальної юрисдикції Держави і відповідне національне законодавство

46. Визнання національними судами особи винною на підставі національного законодавства даної Держави може стосуватись діянь, скоєних цією особою в іншій Державі («*Йоргіч проти Німеччини*» (*Jorgic v. Germany*), 2007; «*Ван Анраат проти Нідерландів*» (*Van Anraat v. the Netherlands*) (ухв.), 2006). Питання про екстериторіальну або універсальну юрисдикцію національних судів певної Держави стосується не статті 7 («*Ульд Дах проти Франції*» (*Ould Dah v. France*) (ухв.), 2009), а гарантованого пунктом 1 статті 6 і підпунктом а) пункту 1 статті 5 Конвенції («законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом») права на суд, встановлений законом («*Йоргіч проти Німеччини*» (*Jorgic v. Germany*), 2007, §§ 64-72, стосовно визнання заявника винним в актах геноциду, скоєних у Боснії і Герцеговині).

47. Водночас, якщо національні суди певної Держави визнають особу винною на підставі універсальної юрисдикції, застосування національного законодавства на шкоду законодавству Держави, де було вчинено діяння, може розглядатися за статтею 7. Наприклад, у справі, що стосувалась визнання французькими судами мавританського офіцера винним у скоєних у Мавританії актах катування і жорстокості (на підставі Конвенції ООН проти катувань), Суд вирішив, що застосування французького кримінального права, незважаючи на мавританський закон про амністію (який набув чинності до порушення кримінального провадження) не є несумісним із принципом законності («*Ульд Дах проти Франції*» (*Ould Dah v. France*) (ухв.), 2009). У зв'язку з цим Суд вирішив, що «абсолютна необхідність заборони катувань і судового переслідування тих, хто порушує це універсальне правило, а також здійснення Державою-учасницею універсальної юрисдикції, передбаченої Конвенцією проти катувань, були б позбавлені самої своєї суті, якби Держави могли здійснювати тільки свою юрисдикцію і не застосовувати своє законодавство. Немає жодних сумнівів, що якби право Держави, яка здійснює універсальну юрисдикцію, вважалось незастосовним на користь рішень або спеціальних актів, запроваджених Державою, на території якої стався злочин, з метою захисту своїх громадян, або, у відповідних випадках, під прямим чи непрямым впливом осіб, винних у скоєнні такого злочину, з метою їх виправдання, це мало б паралізуючий ефект на здійснення універсальної юрисдикції і суперечило б меті, яку переслідує Конвенція проти катувань». Крім того, Суд нагадав, що заборона катувань займає важливе місце в усіх міжнародних документах про захист прав людини і закріплює одну з основних цінностей демократичного суспільства.

IV. Принцип незворотної дії в часі кримінального закону

A. Загальні зауваження

48. Стаття 7 категорично забороняє зворотню дію кримінального закону в часі, якщо це погіршує становище обвинуваченого («*Дель Ріо Прада проти Іспанії*» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], 2013, § 116; «*Коккінакіс проти Греції*» (*Kokkinakis v. Greece*), 1993, § 52). Принцип незворотної дії в часі кримінального закону застосовується як до положень, що визначають правопорушення («*Васіляускас проти Литви*» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], 2015, §§ 165-166), так і до тих, що встановлюють покарання («*Джаміль проти Франції*» (*Jamil v. France*), 1995, §§ 34-36; «*М. проти Німеччини*» (*M. v. Germany*), 2009, §§ 123 і 135-137; «*Гургучіані проти Іспанії*» (*Gurguchiani v. Spain*), 2009, §§ 32-44). Навіть після винесення остаточного вироку або протягом його виконання заборона зворотної дії покарання не дозволяє законодавчим органам, адміністративним органам або судам змінювати обсяг призначеного покарання на шкоду засудженому («*Дель Ріо Прада проти Іспанії*» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], 2013, § 89, стосовно покарання у вигляді тридцяти років позбавлення волі, яке внаслідок змін в судовій практиці вже не могло бути замінено на більш м'яке покарання за роботу, виконану під час ув'язнення, тоді як на момент скоєння правопорушення максимальний передбачений законом строк позбавлення волі вважався новим, автономним вироком, до якого мало застосовуватись пом'якшення за роботу, виконану під час ув'язнення).

49. Принцип незворотної дії в часі буде порушено у випадку ретроактивного застосування законодавчих положень до діянь, скоєних до набуття чинності цими положеннями. Сферу застосування існуючих правопорушень заборонено поширювати на діяння, котрі до того не становили правопорушення (див. «*Котляр проти Росії*» (*Kotlyar v. Russia*), 2022, §§ 28-34, щодо перекваліфікації обвинувачень). Однак порушення статті 7 немає, якщо переслідувані діяння вже визначалися як карані за Кримінальним кодексом, чинним на момент подій, навіть якщо вони визначалися лише як обтяжуючі обставини, а не окремі злочини («*Ульд Дах проти Франції*» (*Ould Dah v. France*) (ухв.), 2009, за умови, що призначене покарання не перевищує максимального покарання, встановленого таким кодексом), або якщо визнання особи винною ґрунтувалось на чинному на момент подій міжнародному праві («*Васіляускас проти Литви*» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], 2015, §§ 165-166, де Суд розглянув обвинувальний вирок заявника на підставі міжнародного права, що діяло в 1953 році, встановивши, що положення литовського законодавства від 2003 року щодо геноциду були застосовані ретроактивно; «*Шимшич проти Боснії та Герцеговини*» (*Šimšić v. Bosnia and Herzegovina*) (ухв.), 2012, стосовно злочинів проти людства в 1992 році; «*Міланкович проти Хорватії*» (*Milanković v. Croatia*), 2022, § 53, де Суд розглядав питання про засудження заявника за воєнні злочини, скоєні в 1991/92 роках, на підставі його відповідальності за відання наказів). Щодо останнього випадку, то національні органи влади хоч і можуть запроваджувати ширше визначення правопорушення, ніж те, що передбачено міжнародним правом (див. вище пункт 35), проте вони не можуть постановляти *ретроактивні* вироки на підставі нового визначення стосовно діянь, вчинених раніше (див. «*Васіляускас проти Литви*» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], 2015, § 181, стосовно визнання винними в геноциді, на підставі Кримінального кодексу 2003 року, членів політичного угруповання за діяння, скоєні у 1953 році).

50. Для того, щоб визначити, для цілей статті 7, чи є закон, прийнятий після ймовірного вчинення злочину, більш або менш сприятливим для обвинуваченого, ніж закон, що діяв на момент ймовірного вчинення злочину, необхідно враховувати конкретні обставини справи (принцип конкретизації, на противагу порівнянню визначень злочину *in abstracto*). Якщо наступний закон є більш суворим, ніж закон, який діяв на момент ймовірного вчинення правопорушення, він не може бути застосований (*Консультативний висновок щодо використання методу «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у*

визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом [ВП], 2020, §§ 88 і 92).

51. Стосовно суворості покарання, Суд обмежується тим, що перевіряє, аби не було призначено жодного покарання, суворішого за те, яке застосовувалось на момент скоєння правопорушення. Питання щодо належного характеру покарання не входять у сферу дії статті 7 Конвенції. Роль Суду полягає не в тому, аби визначити, якої тривалості має бути позбавлення волі або який вид покарання найбільше відповідає даному правопорушенню (*«Гумматов проти Азербайджану» (Hummatov v. Azerbaijan)* (ухв.), 2006; *«Хаккар проти Франції» (Hakkar v. France)* (ухв.), 2009; *«Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (Vinter and Others v. the United Kingdom)* [ВП], 2013, § 105). Проте питання щодо пропорційності покарання можуть розглядатися за статтею 3 Конвенції (*так само*, § 102, щодо поняття «вочевидь непропорційного покарання»).

52. Стосовно суворості/тяжкості покарань, Суд, наприклад, постановив, що довічне позбавлення волі не є покаранням, тяжчим за смертну кару, котра застосовувалась на момент скоєння правопорушення, але згодом була скасована і замінена на довічне позбавлення волі (*«Гумматов проти Азербайджану» (Hummatov v. Azerbaijan)* (ухв.), 2006; *«Степаненко та Ососкало проти України» (Stepanenko and Ososkalo v. Ukraine)* (ухв.), 2014; *«Оджалан проти Туреччини (№ 2)» (Öcalan v. Turkey (no. 2))*, 2001, § 177; *«Рубан проти України» (Ruban v. Ukraine)*, 2016, § 46). Суд також постановив, що більш суворе покарання не застосовувалось ретроспективно у випадку, коли позбавлення волі було замінено утриманням у психіатричному закладі відповідно до нової редакції кримінального кодексу після поновлення провадження: як було зазначено національними судами, попередній кодекс, що діяв на момент розгляду справи, вже містив заходи такої ж суворості, як і ті, що були передбачені новим кодексом (*«Кадушич проти Швейцарії» (Kadusic v. Switzerland)*, 2018, § 2); див., *a contrario*, *«В.А. проти Швейцарії» (W.A. v. Switzerland)*, 2021, §§ 58-60, де Суд дійшов висновку, що подальше превентивне тримання заявника під вартою після відновлення провадження становило більш суворе покарання, призначене ретроспективно). У справі *«Купінський проти України» (Kupinskyy v. Ukraine)*, 2022, § 64, Суд постановив, що, позбавивши заявника реальної можливості клопотати про умовно-дострокове звільнення, національні органи влади перетворили його первісне покарання, що підлягало скороченню, на *de facto* та *de jure* довічне позбавлення волі, а отже, змінили обсяг первісного покарання на шкоду заявнику, призначивши більш суворе покарання.

53. Для того, аби встановити, чи мало місце ретроактивне призначення покарання на шкоду обвинуваченому, слід враховувати всю можливість санкції (максимальне і мінімальне покарання), що застосовується у кожному кримінальному кодексі. Наприклад, навіть якщо призначене заявнику покарання входить у межі санкцій, передбачені обома потенційно чинними кримінальними кодексами, достатньо самої лише можливості застосування легшого покарання на підставі мінімальної легшої санкції, передбаченої кримінальними кодексами, аби констатувати порушення статті 7 (*«Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини» (Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina)* [ВП], 2013, §§ 65-76). Оцінка того, який кримінальний закон передбачає більш м'яке покарання або є більш сприятливим для підсудного, не залежить від абстрактного порівняння двох кримінальних законів, що розглядаються. Вирішальне значення має те, чи після конкретної оцінки певних діянь застосування одного кримінального закону, а не іншого, поставило обвинуваченого у невідгідне становище з точки зору призначення покарання (*там само*, §§ 69-70; *«Джидіч проти Румунії» (Jidic v. Romania)*, 2020, §§ 85-98).

В. Тривалі правопорушення

54. У випадку «тривалих» або «продовжуваних» правопорушень (стосовно діянь, що тривають певний час), Суд уточнив, що принцип правової визначеності вимагає, аби факти, що становлять правопорушення і спричиняють кримінальну відповідальність особи, були чітко наведені в обвинувальному акті. Крім того, у рішенні, винесеному національним судом, має бути чітко вказано, що обвинувальний вирок і покарання випливають з факту доведення стороною обвинувачення існування складу «продовжуваного» правопорушення (*«Есер і Зейрек проти Туреччини» (Ecer and Zeyrek v. Turkey)*, 2001, § 33). Суд постановив, що визнання внутрішніми судами особи винною у правопорушенні, кодифікованому під час реформування Кримінального кодексу, *inter alia*, за діяння, вчинені до впровадження реформ, і що кваліфікувалися як «триваючий» злочин у внутрішньому праві, не є ретроактивним застосуванням кримінального закону на шкоду обвинуваченому (*«Ролена проти Чеської Республіки» (Rohlena v. the Czech Republic)* [ВП], 2015, §§ 57-64, стосовно злочину жорстокого поводження з членами сім'ї). Суд зазначив, що відповідно до згаданого внутрішнього права, «продовжуване» правопорушення становило одне й те ж саме діяння, кваліфікація якого мала оцінюватись на підставі правових норм, чинних на момент завершення останнього з виявів цього діяння, за умови, що діяння, скоєні протягом чинності попереднього закону, також підлягали покаранню. Крім того, застосування національними судами поняття «продовжуваного» правопорушення, введеного до Кримінального кодексу до вчинення заявником першого діяння, було достатньо передбачуваним з точки зору національного права (*там само*, §§ 60-64). Суд також постановив, що покарання, призначене заявнику на підставі «продовжуваного» правопорушення, не було суворішим, ніж те, яке мало би бути призначене, якби діяння, скоєні до законодавчої реформи, оцінювались окремо від діянь, скоєних після цього (*там само*, §§ 65-69).

55. Натомість, коли засудження за вчинення «тривалого» правопорушення не було передбачуваним з огляду на національне право, що діяло на момент подій, і коли внаслідок цього заявнику було призначено суворіше покарання, Суд дійшов висновку, що кримінальне законодавство було застосовано з наданням йому зворотної сили на шкоду заявнику (*«Вебер проти Естонії (№ 2)» (Veeber v. Estonia (no. 2))*, 2003, §§ 30-39; *«Пухк проти Естонії» (Puhk v. Estonia)*, 2004, §§ 24-34).

С. Рецидив

56. Суд вирішив, що ретроспективне врахування судом, що постановляє вирок, наявності у обвинуваченого кримінального минулого у вигляді попередніх судимостей, не суперечить статті 7, оскільки факти, за які було притягнуто до відповідальності і покарано, з'явилися після набуття чинності новим законом, котрий продовжив строки рецидиву (*«Ашур проти Франції» (Achour v. France)* [ВП], 2006, §§ 44-61, стосовно негайного застосування нового Кримінального кодексу, який передбачав десятирічний строк рецидиву, тоді як попередній кодекс, чинний на момент скоєння першого правопорушення, встановлював п'ятирічний строк, сплив котрого, на думку заявника, надав би йому «право на забуття»). Така ретроспективна дія відрізняється від поняття ретроактивності *stricto sensu*.

У. Принцип ретроспективного застосування більш сприятливого кримінального закону

57. Хоча пункт 1 статті 7 Конвенції однозначно не згадує принцип зворотної дії в часі кримінального закону, що пом'якшує покарання (на відміну від пункту 1 статті 15 *in fine* Пакту

ООН про громадянські і політичні права, а також статті 9 Американської конвенції про права людини), Суд вважає, що це положення гарантує не тільки принцип заборони зворотної дії суворішого кримінального закону, але й негласно – принцип зворотної дії менш суворого кримінального закону. Цей принцип сформульовано в нормі, відповідно до якої, якщо кримінальний закон, чинний на момент скоєння правопорушення, і пізніші кримінальні закони, ухвалені до постановлення остаточного вироку, є різними, то суддя має застосовувати той закон, положення котрого є сприятливішими для підсудного (*«Скоппола проти Італії (№ 2)» (Scoppola v. Italy (no. 2))* [ВП], 2009, §§ 103-109, стосовно позбавлення волі строком на тридцять років замість довічного позбавлення волі). На думку Суду, «призначення суворішого покарання лише з тієї причини, що воно було передбачене на момент скоєння правопорушення, буде застосуванням на шкоду обвинуваченому правил, котрі регулюють заміщення кримінальних законів у часі. Водночас, це є тотожним ігноруванням будь-яких сприятливих для обвинуваченого законодавчих змін, котрі сталися до проголошення вироку, а також є продовженням призначення покарань, котрі Держава і громадськість, яку вона представляє, вже вважають надмірними» (*там само*, § 108). Суд зазначив, що на європейському і на міжнародному рівнях поступово сформувався консенсус: вважати основоположним принципом кримінального права застосування кримінального закону, котрий передбачає легше покарання, навіть якщо такий закон було запроваджено після скоєння правопорушення (*там само*, § 106). Крім того, Суд встановив, що принцип ретроспективного застосування більш м'якого кримінального закону застосовується не лише до застосовного покарання, а й у контексті зміни, пов'язаної з визначенням правопорушення (*«Пармак і Бакір проти Туреччини» (Parmak and Bakir v. Turkey)*, 2019, § 64; *Консультативний висновок щодо використання методики «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом* [ВП], 2020, § 82).

58. У справі *«Морк Єнсен проти Данії» (Mørck Jensen v. Denmark)*, 2022, §§ 44-54, заявник був засуджений за порушення заборони на в'їзд і перебування в конкретній зоні конфлікту (визначеній підзаконними актами), яку було скасовано на момент винесення рішення у справі у зв'язку зі зміною ситуації в цій зоні. Суд вважав, що має застосовуватися кримінальне законодавство, чинне на момент вчинення злочину, оскільки скасування заборони пояснювалося лише зовнішніми обставинами, що не стосуються питання вини. У такий спосіб Суд відрізняв цю справу від судової практики за принципом зворотної дії в часі більш м'якого кримінального закону.

59. Проте законодавча прогалина, котра існувала три місяці між скасуванням смертної кари і внесенням відповідних змін до Кримінального кодексу (заміна смертної кари довічним позбавленням волі), не надає обвинуваченому право на більш м'яке покарання, що стало відтоді застосовуватися (*«Рубан проти України» (Ruban v. Ukraine)*, 2016, §§ 41-46, стосовно покарання у вигляді п'ятнадцяти років позбавлення волі). У такому випадку Суд бере до уваги обставини, за яких у даній Державі відбувалось скасування смертної кари, зокрема той факт, що оскаржувана законодавча прогалина не була навмисною (*там само*, § 45).

60. Хоча в рішенні у справі *«Скоппола проти Італії (№ 2)» (Scoppola v. Italy (no. 2))* [ВП], 2009, Суд однозначно не висловився стосовно можливої ретроактивної дії законодавчих змін на користь осіб, вирок щодо яких став остаточним, нещодавно він застосував принцип зворотної дії в часі більш м'якого покарання до особи, вирок щодо якої став остаточним, оскільки національне право прямо зобов'язувало національні суди з власної ініціативи переглядати вирок, якщо пізніший закон зменшував передбачене покарання за таке правопорушення (*«Гуарре Патте проти Андорри» (Gouarré Patte v. Andorra)*, 2016, §§ 28-36). На думку Суду, якщо Держава у своєму законодавстві прямо передбачає принцип зворотної дії в часі кримінального закону, що передбачає пом'якшення покарання, то вона має надати підсудним можливість реалізувати це право відповідно до встановлених Конвенцією гарантій (*там само*,

§ 35; порівняйте зі справою *«Арцруні проти Вірменії» (Artsruni v. Armenia)* (ухв.), 2021, §§ 47-62, де провадження, за допомогою якого заявник домагався перегляду свого вироку після законодавчих змін, не було визнано таким, що підпадає під сферу дії статті 7, з огляду на висновки, зроблені національними судами).

61. Принцип зворотної дії в часі менш суворого кримінального закону може застосовуватись також під час призначення кількох покарань у випадку вироку за множинність злочинів (*«Копрівнікар проти Словенії» (Koprivnikar v. Slovenia)*, 2017, § 59).

62. При визначенні того, чи є закон, прийнятий після ймовірного вчинення злочину, більш або менш сприятливим для обвинуваченого, ніж закон, що діяв на момент ймовірного вчинення злочину, необхідно враховувати конкретні обставини справи – принцип конкретизації (*Консультативний висновок щодо використання методу «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом* [ВП], 2020, §§ 86-92).

VI. Пункт 2 статті 7: загальні принципи права, визнані цивілізованими націями

Пункт 2 статті 7 Конвенції

« 2. Ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями.»

Ключові слова у HUDOC

Кримінальне правопорушення (7-2) – Принципи права, визнані цивілізованими націями (7-2)

63. Із *підготовчих робіт* над Конвенцією слідує, що пункт 1 статті 7 можна вважати таким, що закріплює загальне правило незворотної дії в часі, а пункт 2 статті 7 є просто контекстуальним уточненням аспекту цього правила, що стосується відповідальності, і який був доданий, аби усунути будь-які сумніви щодо правомірності переслідувань, котрі розпочались після Другої світової війни проти осіб, які скоїли злочини проти людства під час цієї війни (*«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, § 186; *«Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини» (Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina)* [ВП], 2013, § 72). Тому зрозуміло, що укладачі Конвенції не мали на меті запровадити загальний виняток з правила про відсутність зворотної дії нормативно-правових актів у часі. насправді, Суд вказав у кількох справах, що обидві частини статті 7 пов'язані між собою і мають тлумачитись узгоджено (*«Тесс проти Латвії» (Tess v. Latvia)* (ухв.), 2008; *«Кононов проти Латвії» (Kononov v. Latvia)* [ВП], 2010, § 186).

64. З огляду на ці принципи, Суд відхилив застосування пункту 2 статті 7 до притягнення до відповідальності за злочини, скоєні у Боснії у 1992-93 роках (*«Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини» (Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina)* [ВП], 2013, §§ 72, у якій Уряд стверджував, що дані діяння були злочинними на підставі «загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями», і тому принцип заборони ретроактивності покарань не має застосовуватись), і за геноцид у 1953 році (*«Васіляускас проти Литви» (Vasiliauskas v. Lithuania)* [ВП], 2015, §§ 187-190). Стосовно притягнення до відповідальності за воєнні злочини,

скоєні під час Другої світової війни, Суд не вважав за потрібне розглядати їх за пунктом 2 статті 7, оскільки дії заявника становили злочин за «міжнародним правом» у розумінні пункту 1 статті 7 («*Кононов проти Латвії*» (*Kononov v. Latvia*) [ВП], 2010, §§ 244-246, стосовно міжнародного звичаєвого права, а саме, законів і звичаїв війни).

VII. Заходи, рекомендовані Судом у випадках порушення статті 7 Конвенції

65. У контексті виконання рішень відповідно до статті 46 Конвенції, рішення, у якому Суд констатує порушення Конвенції, накладає на Державу-відповідача юридичне зобов'язання покласти край виявленому порушенню та відшкодувати його наслідки в такий спосіб, щоб відновити, наскільки це можливо, становище, яке існувало до порушення. Рішення Суду, однак, мають, по суті, декларативний характер. Відповідно, Договірні Держави, які є сторонами у справі, можуть самостійно обирати, за умови нагляду з боку Комітету міністрів, засоби, за допомогою яких вони виконуватимуть рішення, у якому Суд встановив порушення – включно з будь-якими загальними та/або, за необхідності, індивідуальними заходами, що запроваджуються в їхньому внутрішньому правовому порядку – за умови, що виконання здійснюється добросовісно та в спосіб, сумісний з «висновками та духом» рішення («*Юксель Ялчинкая проти Туреччини*» (*Yüksel Yalçinkaya v. Türkiye*) [ВП], 2023, § 404).

66. Водночас у деяких особливих випадках, аби допомогти Державі-відповідачу виконати свої зобов'язання за статтею 46, Суд може сам вказати на вид заходів, як індивідуальних, так і загальних, що можуть бути запроваджені задля припинення ситуації, котра спричинила встановлене порушення. У випадку порушення статті 7 Суд іноді, у виняткових випадках, вказує конкретні індивідуальні заходи: поновлення внутрішнього провадження на прохання заявника («*Драготоніу та Мілітару-Підгорні проти Румунії*» (*Dragotoniu and Militaru-Pidhorni v. Romania*), 2007, § 55, застосовуючи той самий принцип, що й у випадку, коли особу було засуджено за порушення статті 6 Конвенції); звільнення заявниці в якнайкоротший строк («*Дель Ріо Прада проти Іспанії*» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], 2013, § 139 і пункт № 3 резолютивної частини рішення, після встановлення порушення статті 7 і пункту 1 статті 5 Конвенції); або ж зобов'язання забезпечити для заявника заміну довічного позбавлення волі на покарання, що не перевищує тридцяти років позбавлення волі, відповідно до принципу зворотної дії в часі кримінального закону, що передбачає пом'якшення покарання («*Скоппола проти Італії (№ 2)*» (*Scoppola v. Italy (no. 2)*) [ВП], 2009, § 154 і пункт № 6 а) резолютивної частини рішення).

Перелік цитованих справ

Цитована в цьому Посібнику судова практика включає постановлені Судом рішення або ухвали, а також рішення або доповіді Європейської комісії з прав людини (надалі — «Комісія»).

Якщо не вказано інше, усі посилання стосуються рішення по суті справи, що було постановлене Палатою Суду. Скорочення «(ухв.)» вказує на те, що наводиться цитата з ухвали Суду, а аббревіатура «[ВП]» — на те, що справа розглядалася Великою Палатою.

Рішення Палати, які не є остаточними за змістом статті 44 Конвенції, позначені зірочкою у наведеному нижче переліку. У пункті 2 статті 44 Конвенції зазначено: «Рішення Палати стає остаточним: (а) якщо сторони заявляють, що вони не звертатимуться з клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати; або (b) через три місяці від дати постановлення рішення, якщо клопотання про передання справи на перегляд Великої Палати не було заявлено; або (с) якщо колегія Великої Палати відхиляє клопотання про передання справи на розгляд Великої Палати згідно зі статтею 43». У випадках, коли клопотання про передання справи приймається колегією Великої Палати, рішення Палати не стає остаточним, а отже, не має законної сили; остаточним стає подальше рішення Великої Палати.

Гіперпосилання на цитовані справи в електронній версії Посібника ведуть до бази даних HUDOC (<http://hudoc.echr.coe.int>), яка забезпечує доступ до практики Суду (Великої Палати, рішень та ухвал Палати та Комітету, комунікованих справ, консультативних висновків і правових оглядів з Інформаційного бюлетеня про судову практику) та Комісії (рішення та доповіді), а також резолюцій Комітету міністрів.

Суд постановляє свої рішення та ухвали англійською та/або французькою мовою — двома офіційними мовами Суду. База даних HUDOC також містить переклади багатьох важливих справ на більш ніж тридцять неофіційних мов, а також посилання на близько сотню онлайн-зібрань судової практики, підготовлених третіми сторонами. Усі мовні версії, що доступні для наведених справ, доступні через вкладку «Мовні версії» у базі даних *HUDOC*, на яку можна перейти за допомогою гіперпосилання на справу.

— А —

- «*А. проти Іспанії*» (*A. v. Spain*), № 11885/85, рішення Комісії від 13 жовтня 1986 року
- «*Адамсон проти Сполученого Королівства*» (*Adamson v. the United Kingdom*) (ухв.), № 42293/98, 26 січня 1999 року
- «*Алімучай проти Албанії*» (*Alimuçaj v. Albania*), № 20134/05, 07 лютого 2012 року
- «*Антія та Хупенія проти Грузії*» (*Antia and Khupenia v. Georgia*), № 7523/10, 18 червня 2020 року
- «*Аррозпідє Сарасола та інші проти Іспанії*» (*Arrozpide Sarasola and Others v. Spain*), № 65101/16 та 2 інших, 23 жовтня 2018 року
- «*Арцруні проти Вірменії*» (*Artsruni v. Armenia*) (ухв.), № 41126/13, 30 листопада 2021 року
- «*Ашур проти Франції*» (*Achour v. France*) [ВП], № 67335/01, ЄСПЛ 2006-IV

— Б —

- «*Бальзамо проти Сан-Маріно*» (*Balsamo v. San Marino*), №№ 20319/17 і 21414/17, 08 жовтня 2019 року
- «*Башкайя та Окчуоглу проти Туреччини*» (*Başkaya and Okçuoğlu v. Turkey*) [ВП], №№ 23536/94 і 24408/94, ЄСПЛ 1999-IV
- «*Бергманн проти Німеччини*» (*Bergmann v. Germany*), № 23279/14, 07 січня 2016 року

- «Берланд проти Франції» (*Berland v. France*), № 42875/10, 03 вересня 2015 року
«Борча проти Румунії» (*Borcea v. Romania*) (ухв.), № 55959/14, 22 вересня 2015 року
«Бості проти Італії» (*Bosti v. Italy*) (ухв.), № 43952/09, 13 листопада 2014 року
«Боулер Інтернешнл Юніт проти Франції» (*Bowler International Unit v. France*), № 1946/06, 23 липня 2009 року
«Браун проти Сполученого Королівства» (*Brown v. the United Kingdom*) (ухв.), № 38644/97, 24 листопада 1998 року

—В—

- «В.А. проти Швейцарії» (*W.A. v. Switzerland*), № 38958/16, 02 листопада 2021 року
«Валіко СЛР проти Італії» (*Valico SLR v. Italy*) (ухв.), № 70074/01, 21 березня 2006 року
«Ван Анраат проти Нідерландів» (*Van Anraat v. the Netherlands*) (ухв.), № 65389/09, 06 липня 2006 року
«Ван дер Велден проти Нідерландів» (*Van der Velden v. the Netherlands*) (ухв.), № 29514/05, ЄСПЛ 2006-XV
«Варвара проти Італії» (*Varvara v. Italy*), № 17475/09, 29 жовтня 2013 року
«Васіляускас проти Литви» (*Vasiliauskas v. Lithuania*) [ВП], № 35343/05, ЄСПЛ 2015
«Вебер проти Естонії (№ 2)» (*Veeber v. Estonia (no. 2)*), № 45771/99, ЄСПЛ 2003-I
«Велч проти Сполученого Королівства» (*Welch v. the United Kingdom*), 09 лютого 1995 року, серія А № 307-А
«Вікулов та інші проти Латвії» (*Vikulov and Others v. Latvia*) (ухв.), № 16870/03, 23 березня 2004 року
«Вінтер та інші проти Сполученого Королівства» (*Vinter and Others v. the United Kingdom*) [ВП], №№ 66069/09 і 2 інших, ЄСПЛ 2013

—Г—

- «Г. проти Франції» (*G. v. France*), 27 вересня 1995 року, серія А № 325-В
«Г.І.Е.М. С.Р.Л. та інші проти Італії» (*G.I.E.M. S.R.L. and Others v. Italy*) (по суті) [ВП], №№ 1828/06 і 2 інших, 28 червня 2018 року
«Габаррі Морено проти Іспанії» (*Gabbarri Moreno v. Spain*), № 68066/01, 22 липня 2003 року
«Галан проти Італії» (*Galan v. Italy*) (ухв.), № 63772/16, 18 травня 2021 року
«Гардель проти Франції» (*Gardel v. France*), № 16428/05, ЄСПЛ 2009
«Гектан проти Франції» (*Göktan v. France*), № 33402/96, ЄСПЛ 2002-V
«Георгулес і Несторас проти Греції» (*Georgouleas and Nestoras v. Greece*), № 44612/13 і 45831/13, 28 травня 2020 року
«Гестур Йонссон і Рагнар Халлдор Халл проти Ісландії» (*Gestur Jónsson and Ragnar Halldór Hall v. Iceland*) [ВП], №№ 68273/14 і 68271/14, 22 грудня 2020 року
«Гіза проти Польщі» (*Giza v. Poland*) (ухв.), № 48242/06, 13 липня 2010 року
«Глієн проти Німеччини» (*Glien v. Germany*), № 7345/12, 28 листопада 2013 року
«Грава проти Італії» (*Grava v. Italy*), № 43522/98, 10 липня 2003 року
«Гуарре Патте проти Андорри» (*Gouarré Patte v. Andorra*), № 33427/10, 12 січня 2016 року
«Гумматов проти Азербайджану» (*Hummatov v. Azerbaijan*) (ухв.), №№ 9852/03 і 13413/04, 18 травня 2006 року
«Гургучіані проти Іспанії» (*Gurguchiani v. Spain*), № 16012/06, 15 грудня 2009 року

—Д—

- «Даллас проти Сполученого Королівства» (*Dallas v. the United Kingdom*), № 38395/12, 11 лютого 2016 року
- «Дельбос та інші проти Франції» (*Delbos and Others v. France*) (ухв.), № 60819/00, ЄСПЛ 2004-IX
- «Дельга проти Франції» (*Delga v. France*)*, № 38998/20, 09 липня 2024 року
- «Дель Ріо Прада проти Іспанії» (*Del Río Prada v. Spain*) [ВП], № 42750/09, ЄСПЛ 2013
- «Джаміль проти Франції» (*Jamil v. France*), 08 липня 1995 року, серія А № 317-В
- «Джидіч проти Румунії» (*Jidic v. Romania*), № 45776/16, 18 лютого 2020 року
- «Джобе проти Сполученого Королівства» (*Jobe v. the United Kingdom*) (ухв.), № 48278/09, 14 червня 2011 року
- «Драготоніу та Мілітару-Підгорні проти Румунії» (*Dragotoniu and Militaru-Pidhorni v. Romania*), №№ 77193/01 і 77196/01, 24 травня 2007 року

—Е—

- «Енгель та інші проти Нідерландів» (*Engel and Others v. the Netherlands*), 08 червня 1976 року, серія А № 22
- «Есер і Зейрек проти Туреччини» (*Ecer and Zeyrek v. Turkey*), №№ 29295/95 і 29363/95, ЄСПЛ 2001-II

—Є—

- «Ендровяк проти Німеччини» (*Jendrowiak v. Germany*), № 30060/04, 14 квітня 2011 року

—Ж—

- «Жажа проти Хорватії» (*Žaja v. Croatia*), № 37462/09, 04 жовтня 2016 року

—І—

- «Ілнсехер проти Німеччини» (*Ilseher v. Germany*) [ВП], №№ 10211/12 та 27505/14, 04 грудня 2018 року

—ї—

- «їлдірим проти Італії» (*Yildirim v. Italy*) (ухв.), № 38602/02, ЄСПЛ 2003-IV

—Й—

- «Йоргіч проти Німеччини» (*Jorgic v. Germany*), № 74613/01, ЄСПЛ 2007-III

—К—

- «К.А. і А.Д. проти Бельгії» (*K.A. and A.D. v. Belgium*), №№ 42758/98 і 45558/99, 17 лютого 2005 року
- «К.-Х.В. проти Німеччини» (*K.-H.W. v. Germany*) [ВП], № 37201/97, ЄСПЛ 2001-II (витяги)
- «Кадушич проти Швейцарії» (*Kadusic v. Switzerland*), № 43977/13, 09 січня 2018 року

- «Каміллері проти Мальти» (*Camilleri v. Malta*), № 42931/10, 22 січня 2013 року
- «Кантоні проти Франції» (*Cantoni v. France*), 15 листопада 1996 року, Звіти про рішення та ухвали 1996-V
- «Кастерс, Дево і Тюрк проти Данії» (*Custers, Deveaux and Turk v. Denmark*) (ухв.), №№ 11843/03 і 2 інших, 09 травня 2006 року
- «Кафкаріс проти Кіпру» (*Kafkaris v. Cyprus*) [ВП], № 21906/04, ЄСПЛ 2008
- «Коеме та інші проти Бельгії» (*Coëme and Others v. Belgium*), №№ 32492/96 і 4 інших, ЄСПЛ 2000-VII
- «Коккінакіс проти Греції» (*Kokkinakis v. Greece*), 25 травня 1993 року, серія А № 260-A
- «Колк і Кислий проти Естонії» (*Kolk and Kislyiy v. Estonia*) (ухв.), №№ 23052/04 і 24018/04, 17 січня 2006 року
- «Кононов проти Латвії» (*Kononov v. Latvia*) [ВП], № 36376/04, ЄСПЛ 2010
- Консультативний висновок щодо використання методики «бланкетного відсилання» або «відсилання до законодавства» у визначенні правопорушення та стандартів порівняння між кримінальним законом, чинним на момент вчинення злочину, і зміненим законом [ВП], запит № P16-2019-001, 29 травня 2020 року
- Консультативний висновок щодо застосування строків давності до кримінального переслідування, засудження та покарання щодо злочину, який, по суті, є актом катування [ВП], запит № P16-2021-001, 26 квітня 2022 року
- «Контрада проти Італії (№ 3)» (*Contrada v. Italy (no. 3)*), № 66655/13, 14 квітня 2015 року
- «Копрівнікар проти Словенії» (*Koprivnikar v. Slovenia*), № 67503/13, 24 січня 2017 року
- «Корбелі проти Угорщини» (*Korbely v. Hungary*) [ВП], № 9174/02, ЄСПЛ 2008
- «Котляр проти Росії» (*Kotlyar v. Russia*), № 38825/16 і 2 інших, 12 липня 2022 року
- «Куолеліс, Бартосевічюс і Бурокевічюс проти Литви» (*Kuolelis, Bartosevicius and Burokevicius v. Lithuania*), №№ 74357/01 і 2 інших, 19 лютого 2008 року
- «Купінський проти України» (*Kupinskyi v. Ukraine*), № 5084/18, 10 листопада 2022 року

—Л—

- «Лійвік проти Естонії» (*Liivik v. Estonia*), № 12157/05, 25 червня 2009 року
- «Лонго проти Італії» (*Longo v. Italy*) (ухв.), № 35780/18, 27 серпня 2024 року
- «Лоулесс проти Ірландії (№ 3)» (*Lawless v. Ireland (no. 3)*), 01 липня 1961 року, серія А № 3
- «Луканов проти Болгарії» (*Lukanov v. Bulgaria*), № 21915/93, рішення Комісії від 12 січня 1995 року, Ухвали та звіти 80-B

—М—

- «М. проти Італії» (*M. v. Italy*), № 12386/86, рішення Комісії від 15 травня 1991 року, Ухвали та звіти 70
- «М. проти Німеччини» (*M. v. Germany*), № 19359/04, ЄСПЛ 2009
- «Маауя проти Франції» (*Maoui v. France*) [ВП], № 39652/98, ЄСПЛ 2000-X
- «Мактуф і Дам'янович проти Боснії та Герцеговини» (*Maktouf and Damjanović v. Bosnia and Herzegovina*) [ВП], №№ 2312/08 і 34179/08, ЄСПЛ 2013
- «Міланкович проти Хорватії» (*Milanković v. Croatia*), № 33351/20, 20 січня 2022 року
- «Монако проти Італії» (*Monaco v. Italy*) (ухв.), № 34376/13, 08 грудня 2015 року
- «Монкорне де Камон проти Франції» (*Montcornet de Caumont v. France*) (ухв.), № 59290/00, ЄСПЛ 2003-VII
- «Морабіто проти Італії» (*Morabito v. Italy*) (ухв.), № 58572/00, 07 червня 2005 року
- «Морк Єнсен проти Данії» (*Mørck Jensen v. Denmark*), № 60785/19, 18 жовтня 2022 року
- «Муччі проти Італії» (*Mucci v. Italy*), № 33632/96, рішення Комісії від 04 березня 1998 року

—Н—

«Навальні проти Росії» (*Navalnyye v. Russia*), № 101/15, 17 жовтня 2017 року
«Норман проти Сполученого Королівства» (*Norman v. the United Kingdom*), № 41387/17, 06 липня 2021 року

—О—

«Оджалан проти Туреччини (№ 2)» (*Öcalan v. Turkey (no. 2)*), № 19681/92, 05 червня 2001 року
«О'Керролл проти Сполученого Королівства» (*O'Carroll v. the United Kingdom*), № 35557/03, 15 березня 2005 року
«Оомс проти Франції» (*Ooms v. France*) (ухв.), № 38126/06, 25 вересня 2009 року
«Орлен Лієтува Лтд. проти Литви» (*Orlen Lietuva Ltd. v. Lithuania*), № 45849/13, 29 січня 2019 року

—П—

«Пайє проти Франції» (*Payet v. France*), № 19606/08, 20 січня 2011 року
«Паксас проти Литви» (*Paksas проти Литви*) [ВП], № 34932/04, ЄСПЛ 2011
«Панталон проти Хорватії» (*Pantalon v. Croatia*), № 2953/14, 19 листопада 2020 року
«Пармак і Бакір проти Туреччини» (*Parmak and Bakir v. Turkey*), №№ 22429/07 та 25195/07, 03 грудня 2019 року
«Пенарт проти Естонії» (*Penart v. Estonia*) (ухв.), № 14685/04, 24 січня 2016 року
«Перінчек проти Швейцарії» (*Perinçek v. Switzerland*) [ВП], № 27510/08, ЄСПЛ 2015
«Пессіно проти Франції» (*Pessino v. France*), № 40403/02, 10 жовтня 2006 року
«Платіні проти Швейцарії» (*Platini v. Switzerland*) (ухв.), № 526/18, 11 лютого 2020 року
«Плечков проти Румунії» (*Plechkov v. Romania*), № 1660/03, 16 вересня 2014 року
«Поледнова проти Чеської Республіки» (*Polednová v. the Czech Republic*) (ухв.), № 2615/10, 21 червня 2011 року
«Порсенна проти Мальти» (*Porsenna v. Malta*) (ухв.), № 1109/16, 22 січня 2019 року
«Превіті проти Італії» (*Previti v. Italy*) (ухв.), № 1845/08, 12 лютого 2013 року
«Пухк проти Естонії» (*Puhk v. Estonia*), № 55103/00, 10 лютого 2004 року

—Р—

«Радіо Франція та інші проти Франції» (*Radio France and Others v. France*), № 53984/00, ЄСПЛ 2004-II
«Раймондо проти Італії» (*Raimondo v. Italy*), 22 лютого 1994 року, серія А № 281-А
«Ренна проти Франції» (*Renna v. France*), № 32809/96, рішення Комісії від 26 лютого 1997 року
«Рола проти Словенії» (*Rola v. Slovenia*), № 12096/14 та 39335/16, 04 червня 2019 року
«Ролена проти Чеської Республіки» (*Rohlena v. the Czech Republic*) [ВП], № 59552/08, ЄСПЛ 2015
«Рубан проти України» (*Ruban v. Ukraine*), № 8927/11, 12 липня 2016 року

—С—

«С.В. проти Сполученого Королівства» (*S.W. v. the United Kingdom*), 22 листопада 1995 року, серія А № 335-В
«С.Г. та інші проти Болгарії» (*C.G. and Others v. Bulgaria*) (ухв.), № 1365/07, 13 березня 2007 року

- «С.Р. проти Сполученого Королівства» (*C.R. v. the United Kingdom*), 22 листопада 1995 року, серія А № 335-С
- «Саакашвілі проти Грузії» (*Saakashvili v. Georgia*), №№ 6232/20 та 22394/20, 23 травня 2024 року
- «Сабо проти Швеції» (*Szabó v. Sweden*) (ухв.), № 28578/03, ЄСПЛ 2006-VIII
- «Сачарук проти Литви» (*Sacharuk v. Lithuania*), № 39300/18, 23 квітня 2024 року
- «Сергій Золотухін проти Росії» (*Sergueï Zolotukhin v. Russia*) [ВП], № 14939/03, ЄСПЛ 2009
- «Сідабрас і Дзяутас проти Литви» (*Sidabras i Džiautas v. Lithuania*) (ухв.), №№ 55480/00 і 59330/00, 01 липня 2003 року
- «Скоппола проти Італії (№ 2)» (*Scoppola v. Italy (no. 2)*) [ВП], № 10249/03, 17 вересня 2009 року
- «Скоццарі та Джунта проти Італії» (*Scozzari and Giunta v. Italy*) [ВП], №№ 39221/98 і 41963/98, ЄСПЛ 2000-VIII
- «Собачі проти Туреччини» (*Sobaci v. Turkey*) (ухв.), № 26733/02, 29 листопада 2007 року
- «Сорос проти Франції» (*Soros v. France*), № 50425/06, 06 жовтня 2011 року
- «Сосієте Оксиджен Плюс проти Франції» (*Société Oxygène Plus v. France*) (ухв.), № 76959/11, 17 травня 2016 року
- «Степаненко та Ососкало проти України» (*Stepanenko and Ososkalo v. Ukraine*) (ухв.), №№ 31430/09 і 29104/11, 14 січня 2014 року
- «Стойка проти Франції» (*Stoica v. France*) (ухв.), № 46535/08, 20 квітня 2010 року
- «Стрелец, Кесслер і Кренц проти Німеччини» (*Streletz, Kessler and Krenz v. Germany*) [ВП], №№ 34044/96 і 2 інших, ЄСПЛ 2001-II
- «Суд Фонді срл та інші проти Італії» (*Sud Fondi srl and Others v. Italy*) (ухв.), № 75909/01, 30 серпня 2007 року
- «Суд Фонді срл та інші проти Італії» (*Sud Fondi srl and Others v. Italy*), № 75909/01, 20 січня 2009 року

—Т—

- «Тесс проти Латвії» (*Tess v. Latvia*) (ухв.), № 19363/05, 04 січня 2008 року
- «Тимофєєв і Поступкін проти Росії» (*Timofeyev and Postupkin v. Russia*), №№ 45431/14 і 22769/15, 19 січня 2021 року
- «Тоталь С.А. і Вітол С.А. проти Франції» (*Total S.A. and Vitol S.A. v. France*), № 34634/18 та 43546/18, 12 жовтня 2023 року
- «Трістан проти Молдови» (*Tristan v. Moldova*), № 13451/15, 04 липня 2023 року

—У—

- «Улемек проти Сербії» (*Ulemek v. Serbia*) (ухв.), № 41680/13, 02 лютого 2021 року
- «Ульд Дах проти Франції» (*Ould Dah v. France*) (ухв.), № 13113/03, ЄСПЛ 2009
- «Уттлі проти Сполученого Королівства» (*Uttley v. the United Kingdom*) (ухв.), № 36946/03, 29 листопада 2005 року

—Х—

- «Х проти Нідерландів» (*X v. the Netherlands*), № 7512/76, рішення Комісії від 6 липня 1976 року, Ухвали та звіти 6
- «Хайун проти Франції» (*Haioun v. France*) (ухв.), № 70749/01, 07 вересня 2004 року
- «Хаккар проти Франції» (*Hakkar v. France*) (ухв.), № 43580/04, 07 квітня 2009 року
- «Хогбен проти Сполученого Королівства» (*Hogben v. the United Kingdom*), № 11653/85, рішення Комісії від 03 березня 1986 року, Ухвали та звіти 46

—Ц—

«Цьок проти Польщі» (*Cioek v. Poland*) (ухв.), № 498/10, 23 жовтня 2012 року

—Ч—

«Челікатеш та інші проти Туреччини» (*Çelikateş and Others v. Turkey*) (ухв.), № 45824/99, 7 листопада 2000 року

—Ш—

«Шимшич проти Боснії та Герцеговини» (*Šimšić v. Bosnia and Herzegovina*) (ухв.), № 51552/10, 10 квітня 2012 року
«Шові та інші проти Франції» (*Chauby and Others v. France*) (ухв.), № 64915/01, 23 вересня 2003 року

—Ю—

«Юксель Ялчінкая проти Туреччини» (*Yüksel Yalçınkaya v. Türkiye*) [ВП], № 15669/20, 26 вересня 2023 року
«Юссіла проти Фінляндії» (*Jussila v. Finland*) [ВП], № 73053/01, ЄСПЛ 2006-XIV

—Я—

«Ясак проти Туреччини» (*Yasak v. Türkiye*)*, № 17389/20, 27 серпня 2024 року
«Ясуйтіс і Шимайтіс проти Литви» (*Jasuitis and Šimaitis v. Lithuania*), № 28186/19 і 29092/19, 12 грудня 2023 року